

PASSAGES

AZ ORIENT PROJEKT MAGYAR-ÁZSIAI
KAPCSOLATTÖRTÉNETI PLATFORM ÉVKÖNYVE

orient-projekt.hu

OP

1. ÉVFOLYAM | 2023

Egyiptom • India • Japán • Kína • Koreai-félsziget • Mongólia

PASSAGES

Az Orient Projekt

Magyar-Ázsiai

Kapcsolattörténeti Platform

Évkönyve

PASSAGES

Az Orient Projekt
Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve

1. évfolyam

Budapest

2023

orient-projekt.hu

PASSAGES

Az Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve
1. évfolyam | 2023

A *Passages* az Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform (OP) évkönyve. Kiadványunk elektronikus folyóirat formájában, *Open Access* rendszerben évente egyszer jelenik meg honlapunkon. Ennek megfelelően díjmentesen hozzáférhető, és a szerzők számára is díjmentes publikációs lehetőséget nyújt. A kéziratok benyújtásához segédlet szintén honlapunkon található.

Főszerkesztő, szerkesztésért felelős személy: NAGY ELEK

Szerkesztők: CSOMA MÓZES, GYARMATI JÁNOS, ISPÁN ÁGOTA LÍDIA, KIRÁLY ATTILA, SIPTÁR DÁNIEL, SZÁNTÓ IVÁN, SZILÁGYI ZSOLT

A lapszám szakmai szerkesztője: KIRÁLY ATTILA

A lapszám olvasószerkesztője: ISPÁN ÁGOTA LÍDIA

Grafikai terv: KIRÁLY ATTILA

Tördelés: MAHMOUDI-KOMOR JUDIT

Kiadó: Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform
Eurázsia Központ

Az Orient Projekt fő támogatója a Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány

PADME
PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS MERITI
ALAPÍTVÁNY

EURASIA
CENTER

Felelős kiadó: NAGY ELEK

A kiadó székhelye: 2600 Vác, Donga u. 2.

Honlap: <https://orient-projekt.hu>

Kapcsolat: info@orient-projekt.hu

ISSN 2939-8592 (Online)

ISSN 2939-8584 (Nyomtatott)

DOI: <https://doi.org/10.59608/pas2023a000.00>

A kiadvány Spectral és Ambient betűtípussal, 210 × 297 mm méretben készült. A borítón: Elked Antal kocsijával (1899, Sanghaj. Opel Darracq, 1899-es modell). Fotó: Kiss Sándor gyűjteményéből.

Ez a Mű a [Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 Nemzetközi Licenc](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) feltételeinek megfelelően felhasználható.

PASSAGES 1. ÉVFOLYAM (2023)

NAGY ELEK: <i>Főszerkesztői előszó és köszönetnyilvánítások</i>	9
Egyiptom	
KIRÁLY ATTILA: <i>Egyiptom és Magyarország</i>	13
KIRÁLY ATTILA: <i>A magyarországi egyiptológia oktatás történetének vázlata</i>	47
KIRÁLY ATTILA, REZSABEK NÁNDOR: <i>Mahler Ede (1857–1945)</i>	69
India	
LÁZÁR IMRE: <i>A magyar–indiai kulturális kapcsolatok évszázadai</i>	76
BALDAVÁRI ESZTER: <i>Medgyaszay István (1877–1959)</i>	131
KELÉNYI BÉLA: <i>Schwaiger Imre (1868–1940)</i>	139
LÁZÁR IMRE: <i>Sóbhá (Fori) Néhrú (1910–2001)</i>	145
LÁZÁR IMRE: <i>Tömöry Edith (1910–2001)</i>	155
Japán	
KISS SÁNDOR: <i>Elked Antal (1873–1942)</i>	166
KISS SÁNDOR: <i>Komor, George (1888–1976)</i>	177
KISS SÁNDOR: <i>Komor Izidor (1860–1942?)</i>	183
KISS SÁNDOR: <i>Komor Szigfrid (1863–1935)</i>	189
KISS SÁNDOR: <i>Kuhn Arthur (1850–1943)</i>	195
KISS SÁNDOR: <i>Kuhn Moritz Montague (1831–1901)</i>	201
KISS SÁNDOR: <i>Metzger Nándor</i>	205
SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉSZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR: <i>Nemeshegyi Péter SJ. (1923–2020)</i>	229
GULYÁS ZOLTÁN: <i>Szentgáli Antal (1868–1945)</i>	239
SZÉKÁCS ANNA: <i>Székácsné Vida Mária (1916–2000)</i>	251
Kína	
SALÁT GERGELY: <i>Kína és Magyarország</i>	267
SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉSZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR: <i>Ladányi László SJ. (1890–1965)</i>	299
SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉSZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR: <i>Szarvas Miklós SJ. (1890–1965)</i>	305

PASSAGES 1. ÉVFOLYAM (2023)

Koreai-félsziget

CSOMA MÓZES: <i>A Koreai-félsziget és Magyarország</i>	315
OSVÁTH GÁBOR: <i>Diák voltam Észak-Koreában. 1970–72</i>	337
CSOMA MÓZES: <i>Gróf Vay Péter élete és utazásai Koreában</i>	355

Mongólia

SZILÁGYI ZSOLT: <i>Mongólia és Magyarország</i>	367
KEMPF BÉLA: <i>A Szegedi Egyetem Könyvtárának Ligeti-hagyatéka</i>	407
SZILÁGYI ZSOLT: <i>Kara György (1935–2022)</i>	417
SZILÁGYI ZSOLT – ROTTÁR MÁTÉ: <i>Ligeti Lajos (1902–1987)</i>	425

Művészek

KELÉNYI BÉLA: <i>Boromisza Tibor (1880–1960)</i>	439
KELÉNYI BÉLA: <i>Csapek Károly (1904–1976)</i>	445

Kapcsolattörténeti esszé

A magyar–indiai kulturális kapcsolatok évszázadai

LÁZÁR IMRE*

* Kulturális diplomata, India-kutató, Email: info@orient-projekt.hu

Kivonat: Ebben a tanulmányban a magyar–indiai kulturális kapcsolatok különböző történelmi korszakainak áttekintését és elemzését tűztem ki célul. Amikor egy ilyen feladatra vállalkoztam, tisztában voltam azzal, hogy ennek a nagy múltú visszatekintő és gazdag örökségnek akár csak vázlatos ismertetése is meghaladja ennek az írásnak a kereteit. Így a rendelkezésre álló terjedelemben csupán a kulturális kapcsolatok egyes korszakainak a legfőbb jellemzőire mutathatok rá, csak a legkiemelkedőbb szereplőinek munkásságát és legfontosabb intézményi kereteit, eseményeit ismertethetem.

Kulcskifejezések:kapcsolattörténet, India, Magyarország

Hivatkozás: Lázár, I., (2023). A magyar–indiai kulturális kapcsolatok évszázadai. *Passages* 1:79–129. <https://doi.org/10.59608/pas2023a004.00>

Kollázs képei:

Balra: Tódá férfi, *Útakamund*, 1933. Forrás: Thüry György Múzeum, Nagykanizsa 2022.

Középen: Telléry János és öccse, Telléry Antal Indiában. Forrás: geni.com

Jobbra: ld. a 22. képnél

India és Magyarország nagy földrajzi távolságra fekszenek egymástól, méretükben és népességükben jelentősen eltérnek, más-más társadalmi-gazdasági körülmények jellemzőek rájuk és a kulturális örökségük is lényegesen különbözik.¹ Paradoxonnak tűnik, hogy e fontos különbségek ellenére a két ország egyre nagyobb érdeklődéssel fordult egymás felé. India és Magyarország jelenleg is szoros kapcsolatokat ápol mind politikai, mind gazdasági, mind kulturális téren. Mi mozgatja ezeket a sokoldalú és baráti kapcsolatokat, mi ezeknek a belső logikája és létjogosultsága? Milyen indítékok ösztönzik a partnereket ilyen intenzív együttműködésre? Elemzésemben ennek a paradoxonnak az okait próbálom megvizsgálni.

A magyar-indiai kapcsolatok különböző területei közül a kulturális kapcsolatok tekintenek vissza a legrégebbi múltra, és máig ez az interakció legaktívabb terepe. Az indiai kultúra, filozófia, vallás és művészet hosszú évszázadok óta a magyar tudósok, művészek és a szélesebb közönség figyelmét egyaránt felkelti. Jeles magyar indológusok nemzedékei rakták le az alapjait annak a nagy tiszteletnek és csodálatnak, amelyet a magyarok az indiai kultúra iránt tanúsítanak. Magukat az indiaiakat is gyakran meghatja a magyarok őszinte és mély érdeklődése az indiai kultúra iránt.

A magyar-indiai kulturális kapcsolatok történetét hét korszakra oszthatjuk. Az első periódus a korai irodalmi hatások időszaka, amelyet a 15-16. századra tehetünk. Nem maradtak feljegyzések arról, hogy magyarok már ekkor is eljutottak volna Indiába, bár ennek a lehetőségét nem zárhatjuk ki. A második időszak a 16. és 18. század közötti szakasz, amikor már tudunk magyarok (rabkatonák, misszionáriusok, kereskedők) szórványos indiai útjairól. A harmadik periódus a 19. század, amikor egyre több magyar utazott Indiába, részben tudományos céllal, nemzeti felbuzdulásból (őshazakutatás), részben vadászat, kalandvágy, turizmus motivációjával. Innen származnak az elő részletes útleírások. A negyedik időszak a 20. század első fele, amikor először váltak igazán intenzívvé a kapcsolatok, bár még mindig az egyéni kezdeményezések és teljesítmények jóvoltából. Az ötödik időszak a második világháború és az ötvenes évek korszaka, amikor a kulturális kapcsolatokat szigorúan a politika uralta, elsősorban a Szovjetunió India-politikájához igazodva. A hatodik korszak 1962-től az 1989-es rendszerváltozásig tart, amikor megkezdődött a kulturális kapcsolatok intézményesülési folyamata, kulturális, oktatási és tudományos megállapodások sora született meg, és megnyitották Indiában a magyar kulturális központot. Erre az időszakra egyaránt jellemző a politikai meghatározottság és a szakmai célok érvényesülése, a kapcsolatok azonban fokozatosan eltolódtak az igényes és értékes szakmai együttműködés felé. Végül, a hetedik időszak a rendszerváltozás utáni korszak, amikor a kapcsolatok megszabadultak a politikai terhektől, és a kulturális együttműködésnek addig soha nem látott, intenzív korszaka kezdődött el.

Korai irodalmi hatások

India és Magyarország egymás iránti érdeklődése a távoli múltba nyúlik vissza. A két kultúra nagyon korán felfedezte egymást, és a magyarság – talán keleti származása miatt – mindig is nagy érdeklődést mutatott India művészete, történelme és nyelvei iránt. A másik tényező, amely rokonszen-

1 Wilhelm 2018.

vet keltett Indiában Magyarország iránt, az a tény, hogy Magyarország, bár európai ország, nem volt gyarmatosító hatalom, és a magyar tudományosság és kultúra nem volt kapcsolatba hozható az orientalizmussal abban az értelemben, ahogyan Edward W. Said használta a fogalmat. Said úgy fogta fel az „orientalizmust”, mint a Kelethez fűződő nyugati attitűdök háttérében álló hamis feltételezések konstellációját. Azzal érvelt, hogy a nyugati kultúrában az Ázsiáról alkotott hamis és romantizált képek hosszú hagyománya implicit igazolásként szolgált Európa gyarmati és birodalmi ambícióihoz.²A magyarok Kelet iránti érdeklődése egészen más gyökerű volt.

A magyar-indiai kulturális kapcsolatok a 15–16. századig vezethetők vissza.³ A legkorábbi indiai hatások az irodalom terén gazdagították a magyar szellemi életet. Addig, amíg az indológia nem vált önálló tudományos kutatási területté Magyarországon, még nem voltak, akik az eredeti indiai nyelvekből fordítani tudtak volna. Ezért az indiai irodalom először közvetítő nyelvek segítségével készült fordításokban volt elérhető. Az első kimutatható indiai irodalmi hatások a latin nyelvű középkori kódexekben találhatóak. Elsősorban a híres szanszkrit tanmese-gyűjtemény, a *Pancsatantra* talált utat az európai írástudókhöz. A 15. században **Temesvári Pelbárt** (1435 körül–1504) ferences szerzetes egyik latin nyelvű műve egy *Kilil* című indiai könyvet említ meg egy mese forrásaként, amellyel minden valószínűség szerint Kalila és Dimna történetére utal a *Pancsatantrából*.⁴ Egy ismeretlen szerző a 16. századi *Kazinczy-kódex*ben fordította magyarra a Buddha-legendából származó *Barlám és Jozafát* latin változatát.⁵

Szórványos indiai utazások (16–18. század)

Az első hírek a távoli országból az ott megfordult utazók beszámolóiból jutottak el hazánkba. Nem tudjuk, hogy mikor lépett India földjére az első magyar, de az ott járt kereskedők, katonák és misszionáriusok között minden bizonnyal már a 16. század előtt is voltak hazánkfiak. Az Indiába eljutott korai magyar utazókkal és útibeszámolóikkal azért is érdemes behatóan foglalkoznunk, mert ezen úttörő próbálkozások határozták meg kezdetben a magyar India-képet.

A 16. századtól már több korai magyar Kelet-utazó eljutott Indiába. A magyar-indiai kulturális kapcsolatok történetében szimbolikus jelentőségű, hogy az első magyar, aki tudomásunk szerint India földjére lépett, nem volt más, mint egy zenész. **Raszinyai Huszti György** (1512 körül–1566 után) egy katonazenekar trombitásaként jutott el oda. Fiatal legényként török csapatok fogságába került, akik raszinyai birtokáról Isztambulba hurcolták, majd rabszolgának adták el. Megpróbált megszökni, de elfogták és keményen megbüntették. Hogy sanyarú sorsán enyhítsen, formálisan áttért az iszlám hitre. Ezután felszabadították és katonazenészként besorozták Nagy Szulejmán török szultán seregébe. 1538-ban India nyugati partvidékén részt vett Diu portugál erődjének ostromában, amelynek kulcsfontosságú szerepe volt az Arab-tenger felügyeletében. Később a sereggel eljutott Egyiptomba, Palesztinába és Arábiába is. Végül 1542-ben sikerült Magyar-

2 Said 1978, 6.

3 A magyar-indiai kulturális kapcsolatok korai történetéről részletesebben lásd: Bethlenfalvy 1980a; Lázár 2008c.

4 Bethlenfalvy 1980a, 4.

5 Modern kiadása: Kovács 2003.

országgra szöknie, Pozsonyban, majd Járfalván telepedett le.⁶ Huszti művelt ember volt, hányatott életéről visszaemlékezést írt, amely két változatban is fennmaradt,⁷ de a kéziratot csak 1881-ben adták ki.⁸

A következő magyarországi (nagyszebeni szász) utazó **Schuller György** aranyműves, később királybíró volt. Ifjú korában, mesterlegényként tett európai és ázsiai utazást 1696–99-ben, amely során eljutott Indiába is. Élményeiről kéziratban maradt fenn 70 oldalas úti beszámolója.⁹ Kalandos úton, nem a saját elhatározásából került Indiába **Krausz Jakab** (1733 körül–1787). Posztönyíró legényként, az akkori szokásoknak megfelelően peregrinációra indult Nyugat-Európába. Hollandiában a Kelet-indiai Társaság toborzóinak karmai közé került, és 1759-ben erőszakkal Délkelet-Ázsiába vitték. A fiatalember, aki inkább volt fogoly, mint katona, a holland gyarmati hadseregben tiszti rangot szerzett. Indiába került, és 1787-ben Kocsínban halt meg. Hazájával kapcsolatot tartott, rendszeresen levelezett a hozzátartozóival.¹⁰

A legtöbb 18. századi magyar (vagy részben magyarországi német), aki eljutott Indiába, misszionáriusként működött a Málábár-parton és Goában. Közülük ismerjük **Erber György** (1660–1715), **Beniczky Ferencz** (1679–1715), **Kovács Pál** (1698–?), **Wiser Antal (András)** (1712–1789) és **Hausegger József** (1700–1765) nevét. A legtöbbjük nem hagyott maga után írásos emléket, így indiai tartózkodásuk részleteit sem ismerjük. Csak annyit tudunk, hogy Hausegger kivételével viszonylag rövid időt töltöttek ott, és visszatérve Magyarországon, vagy Ausztriában folytatták pályafutásukat.¹¹ Hausegger 1715-ben nyert felvételt a jezsuita rendbe. 1731-ben szentelték pappá, s ugyanebben az évben missziós munkára küldték Indiába. Goában, Ambálákátában, Májlapurban és Trávankórbán szolgált. Több levelet küldött Mary Ann portugál királynőnek, V. János feleségének és az udvar papjainak. Ezekben érdekes földrajzi, történelmi, néprajzi információkat közölt az akkori India lakosságának életkörülményeiről, vallásáról, a különböző gyarmatosítók egymással és az indiaiakkal vívott harcáról, a misszionáriusok mindennapjairól. Valószínűleg Trávankórbán halt meg, 65 éves korában.¹² Vele egy időben fordult meg Indiában egy másik tudós, az osztrák eredetű, később Selmechányán tanárként működő **Jacquin Miklós József** (1727–1817) orvosdoktor-botanikus, aki 1755 és 1759 között járt kutatóúton Indiában.¹³

A 16. századtól folytatódott az indiai irodalom magyar nyelvre fordítása, továbbra is közvetítő nyelvek, főleg a latin, német és török segítségével. Ekkor tett szert rendkívüli népszerűsége a *Ponciánus császár históriája*, amelyet **Heltai Gáspár** (1520–1574) német nyelvből fordított, és az indiai eredetű, de ott eredeti alakjában elveszett Szindbád-történeteket tartalmazza.¹⁴ A 17. és 18. században már három magyar fordítása is létezett a *Pancsatantrának*, de még egyik sem közvetlenül az eredeti szanszkritből készült, hanem közvetítő nyelvekből. Köztük az első a török udvar szolgálatában

6 Lázár 2008c, 42.

7 Huszti 1548; 1566.

8 Huszti 1881.

9 Schuller 1696–1699.

10 Balázs 1993, 226.; Lázár 2008c, 48.

11 Szinnyi 1891–1914 alapján Bangha 2022, 10–11.

12 Balázs 1993, 152–153.; Lázár 2008c, 37.

13 Szinnyi 1891–1914 alapján Bangha 2022, 12.

14 Modern kiadása: Nemeskürty (Szerk.) 1976.

álló íródeák és tolmács, **Rozsnyai Dávid** (1641–1718) *Horologium Turcicum*-ja.¹⁵ A *Pancsatantra* második fordítása latinból készült, **Báji Patay Sámuel** munkája, 1781-ben jelent meg,¹⁶ míg a harmadikat **Zoltán József** és **Csehi András** fordította franciából, ezt 1783-ban adták ki.¹⁷ Az indiai bölcselet iránt megnyilvánuló fokozódó érdeklődést mutatja, hogy **Csokonai Vitéz Mihály** (1747–1786) ázsiai poézisnek szentelt tanulmányában részletesen foglalkozik Indiával is.¹⁸

A 18. század közepén egy Hollandiában tanuló magyar református teológus, **Vályi István** fontos nyelvi felfedezést tett. Találkozott néhány ott tanuló indiai diákkal, és felfigyelt az európai cigányok egy része által beszélt romani nyelv és az India északi részein beszélt nyelvek hasonlóságára. Ebből jutottak a későbbi kutatók arra a következtetésre, hogy a cigányok eredeti otthona a Pandzsábban és Rádzsaszhánban lehetett, onnan vándoroltak nyugat felé.¹⁹

Nemzeti felbuzdulás és gyakoribbá váló utazások (19. század)

A felvilágosodás korában egész Európában fokozódó érdeklődés volt tapasztalható a Kelet iránt. Magyarországon ez a figyelem a 18. század végén, a 19. század elején vált különösen jelentőssé, amikor a nemzeti megújulás korszakába lépő ország tudományos eszközökkel igyekezett feltárni őstörténetét és eredetét. India hatalmas kultúrája inspirációként hatott a magyar nemzeti identitás megerősítéséhez, és egyre több magyarban keltette fel a vágyat, hogy személyesen is megismerje ezt a távoli országot.

India a magyar irodalomra is nagy hatással volt. A magyar olvasókat **Verseghy Ferenc** (1757–1822) vezette be az indiai történelembe. A *világnak közönséges története...* című, Millot nyomán készült írásában,²⁰ majd *Az emberi nemzetnek történetei...* című, anonim történeti munkájában²¹ jelentős részt szentel az ázsiai országnak. Verseghy egy Rousseau hatását tükröző regényt is írt *Gróf Kaczai-falvi László, avagy a természetes ember* címmel.²² A regény hőse egy elzárt völgyben nő fel, majd miután onnan kikerül, csalódik a társadalomban. Ekkor Indiába utazik és feleségül vesz egy „pária” leányt. Vele visszatér a völgybe, ahol ifjúkorát töltötte, és együtt megszerveznek egy új, egyenlőségen alapuló társadalmat.²³ Hasonlóképpen indiai tárgyú novellákat írt **Vajda Péter** (1808–1846). A *Vajkoontala* című elbeszélésében²⁴ egy magas kasztbéli bráhmána leány tragikus történetét meséli el, aki beleszeret egy alacsony kasztbéli fiúba, s az övé lesz. Atyja ezért elátkozza, s a bujdosás és a bánat sírba viszi. A *Manahor, a rabszolga* című novellája²⁵ egy afrikai rabszolgáról szól, akit durva angol gazdájától egy indiai nő szabadít meg. Ezekben az írásokban Vajda burkoltan, indiai köntösbe öltöztetve valójában a magyar társadalom problémáiról, az osztálykülönb-

15 Modern kiadása: Rozsnyai 1926.

16 Báji Patay 1781.

17 Zoltán és Csehi 1783.

18 Modern kiadása: Csokonai 1973, 170–184.

19 Bethlenfalvy 1980a, 21.

20 Verseghy 1790–91.

21 [Verseghy] 1810–11.

22 [Verseghy] 1808.

23 [Verseghy] 1808, 5.

24 Vajda 1835.

25 Vajda 1837.

ségekről és a társadalmi igazságtalanságokról szolt. Ugyanakkor felfedezhetjük benne az India iránt érzett általános magyar rokonszenvet is, amely sok vonatkozásban hasonlóságot talált a két ország helyzete között.²⁶

A hatalmas indiai tudás és bölcsesség tisztelete mellett a magyarokat a nemzeti mozgalom erősödése is arra ösztönözte, hogy kapcsolatba kerüljenek Indiával. Ez az identitáskeresés a 19. század elején vált különösen aktuálissá, amikor a nemzeti ébredés felkeltette az érdeklődést a magyarság eredetének kutatása iránt.

Ekkor indult el a legendás, világhírű magyar orientalista, **Kőrösi Csoma Sándor** (1784–1842), hogy felkutassa a magyarok őseit. Kőrösi munkássága, szellemi hagyatéka máig mérföldkő a magyarországi indológia történetében, a korszak legkiemelkedőbb tudományos teljesítménye. Csoma tudatosan készült missziójára. Elsajátított egy sor keleti nyelvet. 1819-től mintegy két és fél évig tartó, a legnagyobb nehézségekkel és veszélyekkel járó szárazföldi vándorlás után jutott el Indiába. W. Moorcroft angol utazó és tudós ösztönzésére a zanglai, phuktáli és kanami lámakolostorokban, rendkívül zord körülmények között kezdte el tanulmányozni a tibeti nyelvet és kultúrát. Élete utolsó tíz évét Kalkuttában, a Bengáli Ázsiai Társaságnál töltötte, ahol összegezte és publikálta a tibeti buddhista kolostorokban végzett kutatásainak eredményeit. Ő volt az első, aki felvázolta a tibeti buddhista kánon, a *Kandzsúr* és a *Tandzsúr* tartalmát. Publikálta és kommentálta a *szanszkrit-tibeti terminológiai szótárt*, a *Mahávjútattit*, kiadta a *tibeti-angol szótárt* és a *tibeti nyelv első nyelvtanát* is, ezzel úttörő jelentőségű tettet valósított meg. Kétségtelenül elmondható, hogy Csoma a tibeti és a buddhista tanulmányok nagy alapító atyja. Munkásságát hazája is elismerte, a Magyar Tudományos Akadémia 1833-ban levelező tagjává választotta. 1834-ben a Bengáli Ázsiai Társaság is egyhangúlag megszavazta tiszteletbeli tagságát. A kalkuttai tudós társaságnál végzett egy évtizedes munka után Csoma 1842-ben ismét Tibet felé indult a magyarok elődei és rokonai felkutatására. Célját azonban soha nem érte el, az út során maláriában megbetegedett. Dárdzsilingben hunyt el, anélkül, hogy eredeti küldetését teljesítette volna. Sírját zarándokhelyként keresi fel minden arra járó magyar utazó.

Csoma alakja ikonikus figurává, a magyar-indiai kapcsolatok állandó referenciájává és ösztönzőjévé vált. Bár kétségtelenül nyugati tudós volt, abban határozottan különbözött a kor többi európai keletkutatójától, hogy számára a keletkutatás a nemzeti tanulmányokat szolgálta, és barátként közelített a helyi emberekhez, a közös emberi értékeket hangsúlyozva. A legszerényebb körülmények között élt, igyekezett elkerülni az angol gyarmatosítók társaságát, és próbált alkalmazkodni az ott lakók életmódjához. Az indiaiak tisztelték ezért, és emlékét halála után is ápolták.²⁷

Amit Csomáról tudunk, az elsősorban **Duka Tivadarnak** (1825–1908) köszönhető, aki az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után elhagyni kényszerült Magyarországot. Angliában szerzett orvosi diplomát, majd brit szolgálatban, katonarvosként érkezett Indiába. Fáradtságos munkával összegyűjtötte Csoma elfeledett tanulmányait, jelentéseit, leveleit, és megírta életrajzát, amely 1885-ben mind angol, mind magyar nyelven meg-

26 Vajda 1837, 6.

27 Lázár 1999.

**Zanszkár. El legöregebb zanglai elmondja Baktaynak,
mit tud „Szkander-bégről” (Csomáról).**

jelent.²⁸ A Csoma-monográfián kívül magyar és angol nyelvű cikkeket is írt India klímájáról és egészségi viszonyairól. A Bengáli Ázsiai Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia tagjaként jelentős szerepe volt a magyar és az indiai tudósok közötti kapcsolatok ápolásában.²⁹

Honigberger János Márton (1795–1869) orvos Láhórbán telepedett le, és egy ideig a szikh uralkodócsalád udvari orvosaként működött. Szenvedélyes utazóként szinte folytonosan járta Ázsia országait. Négy évet (1829–1833) töltött Randzsit Szingh maharádza udvarában. 1850-ben visszatért Európába, de később még háromszor utazott vissza Indiába. 1853-tól Guláb Szingh maharádza háziorvosa volt. *Harmincöt év keleten* című útleírásában³⁰ színesen írja le a láhóri udvar életét és Randzsit Szingh maharádza személyiségét.³¹ Támogatta unokaöccse, Honigberger Vilmos (1837–1865) indiai utazásait, aki szintén orvosként működött, de emellett nyomdát alapított, kiadta és szerkesztette az angol nyelvű *Allahabad Conserver* című lapot.³²

Schöffft Ágoston (1809–1888) festőművész szintén a Pandzsábban, a szikh maharádzsaudvarban működött. Sokat utazott, többnyire arcképfestészetből élt. Megfordult sok európai országban, majd hosszabb ázsiai útra indult. 1838-ban érkezett Indiába. 1839-ben Kalkuttában találkozott Csomával, és megfestette portréját. Ez az egyetlen fennmaradt kortárs

1. kép.

Zanszkár. A legöregebb zanglai elmondja Baktaynak, mit tud „Szkanderbégről” (Csomáról). Felvétel ideje: 1928. augusztus-szeptember. Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum, Földrajzi Intézet fotóanyag, l.sz: 6372-2003

28 Duka 1885a; 1885b.

29 Balázs 1993, 102.; Lázár 2008c, 25–26.

30 Honigberger 1852.

31 Wojtilla 1981a, 10–11; Lázár 2008c, 38–39.

32 Balázs 1993, 160.

2. kép

Honigberger János Márton sírja a brassói evangélikus temetőben. 2021. július 13. Fotó: Nagy Elek

portré a tudósról.³³ Időzött Delhiben is, és megfestette Bahádur Sáh Zafar mogul uralkodó és két fia arcképét. Amikor Láhórba érkezett, Randzsit Szingh maharádza már nem élt. A korábban róla készült portrék alapján azonban történelmi tablókat festett róla és az udvaráról. Megfestett még számos indiai méltóságot, köztük Sér Szingh maharádzsát, Dalíp Szingh trónörökösét (későbbi maharádzsát) és számos más előkelőséget. 1842-ig tartózkodott Indiában.³⁴

Az első adat arról, hogy magyar nő járt Indiában, a 19. század első feléből származik. A francia születésű, de Magyarországon élő, és magyarul is jól tudó, ezért a földrajzi szakirodalomban magyarként számontartott³⁵ **Nostiz Józsefné Des Granges Matild Paulina** (1801–1881) volt. A francia bárónőnek a magyar Nostiz József gróf volt a második férje. Első férjével, Helfer János Vilmossal 1836-ban Perzsián át jutott el Indiába (Kásipurba és Kalkuttába). Férje halála után visszatért Európába, ahol azután Nostiz grófhhoz ment férjhez. Első férjének tudományos értekezéseit és megfigyeléseit a bécsi cs. kir. Földrajzi Társulatnak, kelet-indiai rovargyűjteményét pedig a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Keletről hozott természetrajzi tárgyait a Cseh Múzeum vásárolta meg.³⁶

Híres magyar zeneművészek is eljutottak Indiába. **Reményi Ede** (1828–1898) neves magyar hegedűművész a 19. század második felében többször is fellépett ott. Reményire nagy hatással volt az indiai zene. Sir W. W. Hun-

33 Gaboda 1995.

34 Wojtilla 1981a, 9–10.; Lázár 2008c, 62–63.

35 Márki 1889, 143.

36 Márki 1889, 144.

ternek, az Imperial Gazetteer szerkesztőjének írt levelében ekkor ezt írta: „Továbbra is az indiai zenével foglalkozom, de ez nehéz dió, és áhítattal állok a bonyolult összetettség elé, és nagyon gyakran úgy, mint egy ostoba fickó”.³⁷

A 19. század második felében jelentősen megnőtt az Indiába látogató magyarok száma. Továbbra is érkeztek tudósok. A pandzsábi Láhór nem csak azért említésre méltó a magyar-indiai kulturális kapcsolatok szempontjából, mert a szikh uralkodók udvarában magyar orvos és festő működött, de azért is, mert az ottani felsőoktatás megszervezésében, és magában az oktatásban is fontos szerepet játszottak a magyar tudósok. Közülük az úttörő munkát **Leitner Gottlieb Vilmos** (1840–1899) végezte. 1864 körül került Láhórba, ahol alapítója és első igazgatója volt a Government College-nak. Fontos szerepet játszott az Oriental College 1870-ben történt megalapításában is, és abban, hogy ezeket az intézményeket 1882-ben sikerült egyetemi rangra emelni, és ezzel megszületett a mai napig fennálló Pandzsábi Egyetem. Emellett még számos iskolát, irodalmi egyesületet, közkönyvtárat és tudományos folyóiratot is alapított. Intézményszervezői munkássága mellett kiváló antropológusként az indiai szubkontinens kultúráit tanulmányozta. Különösen érdekesek az 1866–1869-es kasmíri, ladákhí és dardisztáni utazásai. Phuktalban meglátogatta a kolostort, ahol Csoma tibeti nyelvet tanult. Ő volt az első, aki felismerte Gandhára művészetének fontosságát, és használta a „görög-indiai művészet” kifejezést. Nyelvészként állítólag mintegy ötven nyelvet ismert meg, amelyek közül sokat folyékonyan beszélt.³⁸

Egy másik magyar tudós, **Rehatsek Ede** (1819–1891) mérnök, matematikus, orientalista egyetemi tanár munkássága Bombayhez kötődik. 1847-ben érkezett Indiába, és élete végéig ott maradt. Tanulmányozta a keleti nyelveket és irodalmakat, sok indiai tudóst elkísért kutatóútjára. Később matematika és latin professzorként alkalmazták a bombayi Wilson College-ban, ezt a posztot 1879-ig töltötte be. Számos perzsa és arab művet fordított le, például Szaádi *Gulisztánját* és Mírkhvánd *Rauzatul-szafá* című nagyszabású világtörténetét. Tizenkét évig volt a Bombayi Egyetem vizsgáztatója latin, perzsa és arab nyelvből, egy évig pedig franciából. 1874-ben a Royal Asiatic Society Bombay Branch tiszteletbeli tagjává választották. Teljesen alkalmazkodott a helyi viszonyokhoz. Élete utolsó éveit visszavonultan, egyedül töltötte Bombay Khétvádi negyedében. Szolgaszemélyzetet nem tartott, mértékletesen, szerény étrenden élt, alkoholt nem fogyasztott. Vagyonát a helyi szegények iskoláztatására fordította. Végakaratának megfelelően hindú szokások szerint, máglyán hamvasztották el.³⁹

Bár **Vámbéry Ármin** (1832–1913) soha nem járt Indiában, ennek ellenére mégis említést kell tennünk róla, mert munkássága Indiában is ismertté vált, és nagy hatást váltott ki. A turkológia vezető tudósa műveinek urdú fordításai révén vált népszerűvé.⁴⁰

A 19. századra a technikai fejlődés lehetővé tette, hogy az utazás nem csak elviselhető, de egyenesen kellemes legyen. Kiepült a turizmus infrastruktúrája, luxushajók, vasutak, szállodák álltak az utazók rendelkezésére.

37 Bethlenfalvy 1980a, 13.

38 Balázs 1993, 235–236.; Lázár 2008c, 50–51.

39 Balázs 1993, 321–322.; Lázár 2008c, 57–58.

40 Bethlenfalvy 1980a, 22.; Major (szerk.) 1983.

Egy indiai út így is rendkívül költséges volt. Csak az arisztokraták, nemesek és az újonnan meggazdagodott polgárság tagjai engedhették meg maguknak. A kedvtelésből utazó magyarok főleg arisztokraták voltak. Legtöbbjük vadászat céljából kereste fel Indiát, de voltak köztük olyanok is, akiket a tudományos érdeklődés hajtott. A tudósokkal ellentétben a főúri utazók nem vegyültek a helyi lakosokkal, inkább az európaiak vagy az indiai arisztokraták társaságát keresték. Közülük többen hagytak hátra útleírást, vagy rövidebb cikkeket, közleményeket, beszámolókat. Mivel legtöbbjük csak felszínes ismeretekkel rendelkezett az országról, sok ilyen írás elfogult, előítéletekkel terhes, vagy pontatlan információkat, tévedéseket tartalmazott.

Az egyik első magyar nemesember, aki megfordult Indiában, **Besse János Károly** (1765–1841) volt. 1830 körül jutott el oda, de csak rövid ideig tartózkodott ott. Ázsiában magyar történelmi nyomokat is kutatott, erről jelentéseket küldött József nádornak. Később több ismert történelmi személyiség, politikus rokona is eljutott Indiába. 1855-ben járt ott **Andrássy Manó** (1821–1891), Andrássy Gyula bátyja, 1877-ben **Széchenyi Béla** (1837–1918), Széchenyi István fia, az 1874 utáni időkben **Tisza Lajos** (1832–1898), Tisza Kálmán testvére, 1881–1884 között **Szemere Attila** (1859–1905), Szemere Bertalan fia.⁴¹

Az arisztokraták által szervezett utak közül leginkább említésre méltó **Széchenyi Béla** expedíciója 1877–80-ban, melynek célja Csoma Sándor eredeti úticéljának, az ujugurok lakta belső Turkesztánnak az elérése volt.⁴² Széchenyit **Lóczy Lajos** (1849–1920) geológus és az osztrák grafikus, kartográfus, **Gustav Kreitner** kísérte el, és útjuk egy részén velük volt **Szentkatolnai Bálint Gábor** (1844–1913) nyelvész is. Szentkatolnai különleges helyet foglal el az Indiában járt magyar tudósok között. Miután megérkezett Bombaybe, megismerkedett a tamil nyelvvel, és úgy döntött, hogy délre indul. Bangalórban és Madrászban a dravida nyelveket tanulmányozta. Kutatásait a gróf Széchenyi Béla expedíciójának tudományos eredményeit összefoglaló kiadványsorozat 2. köteteként tette közzé,⁴³ ebben a dravida–magyar nyelvrokonságot próbálta bizonyítani. Elméletét a magyar hivatalos tudományos körök keményen bírálták. E szakmai viták és a mellőzöttség miatt elhagyta Magyarországot, de 1892-ben visszatért, és a budapesti egyetemen tanított, majd 1897-től nyugdíjazásáig a kolozsvári egyetemen az ural-altáji összehasonlító nyelvészet professzora volt.⁴⁴

A század második felében magyar nemesek egész sora utazott Indiába. **Orczy Elek** bárót (1843–1916), **Szalay Imre** (1846–1902), **Latinovits Géza** (1863–1921) és **Esterházy Mihály** gróf (1853–1906) földbirtokos országgyűlési képviselőket a vadászat vonzotta, **Déchy Mór** (1851–1917), a híres Kaukázus-kutató a Himaláját tanulmányozta, a költő, **Justh Zsigmond** (1863–1894) pedig gyógyulás céljából kereste fel Indiát.⁴⁵

Berzenczey Lászlónak (1820–1884) különösen érdekes életútja volt. Jómódú nemesi család fiaként született. Aktívan részt vett az 1848–49-es

41 Szinnyei 1891–1914 alapján Bangha 2022, 17.

42 Balázs 1993, 357–358.; Lázár 2008c, 71–72.

43 Bálint 1898.

44 Balázs 1993, 102.; Lázár 2008c, 14–15.

45 Szinnyei 1891–1914 alapján Bangha 2022, 18.; Balázs 1993, 93., 232.; Lázár 2008c, 23–24., 49.

forradalomban és szabadságharcban. A bukás után halálra ítélték, ezért emigrálnia kellett. Először Kossuth Lajos társaságához csatlakozott, majd 1852-ben Ázsiába utazott, az őshaza keresésének gondolata hajtotta. Később hazatért, de 1873-ban ismét kelet felé indult, ekkor jutott el Indiába. Északról, Oroszország felől kelt át a Tien-sanon, majd a Karakorum hágóin. Később elérte Léht, Ladákh fővárosát. Magányos lovasként kelt át a négy-ötezer méter magas hágókon. Részletes leírást adott Ladákh természeti viszonyairól, lakóiról és a magas hegyekben élők életéről. 1874 szeptemberében érkezett Bombaybe. Az indiai újságok nagy szenzációként számoltak be Közép-Ázsia magányos vándorának szinte hihetetlen teljesítményéről. Írásai a *Times of India* hasábjain jelentek meg.⁴⁶

A 19. századtól az utazni vágyó magyar nők helyzete sokat változott. A technikai fejlődéssel egyre könnyebbé vált az eljutás még a távolabbi úticélokhoz is, egyre kevésbé jelentett olyan veszélyt, hogy a nők ne tudtak volna vállalkozni rá. Változott a nők társadalmi megítélése és anyagi helyzete is. A női egyenjogúságért küzdő mozgalmak sikerei révén a nők egyre inkább el tudtak szakadni a konvencionális nőszerepektől, és a férfiakkal összehasonlítva növekvő eséllyel tudtak szerepet vállalni a magyar-indiai kapcsolatok alakításában. A nők munkavállalási és tanulási lehetőségeinek kibővülésével egyre nagyobb anyagi függetlenséggel és egyre felkészültebben tudtak eljutni Indiába, és egyre nagyobb eséllyel tudták leküzdeni az Indiával kapcsolatos előítéleteket.

A második magyar női utazó, aki hallatott magáról, **Györffy Etelka** volt. Róla nagyon keveset tudunk. 1885. december végén ment Indiába, és hosszabb ideig tartózkodott ott. Indiából hazaküldött leveleit a *Magyar Hírlap* közölte 1886-ban. Bár levelei az indiai kultúrának csak egy kis szegmensét mutatják be, hiteles képet nyújtanak a párszokról, azok társadalmi életéről, szokásairól, öltözködéséről. Legnagyobb erénye azonban az Indiával való rokonszenv, amely nagyban árnyalta a kortársak Indiáról festett negatív képét.⁴⁷

Gillmingné Fischer Hermina egy világkörüli út egyik állomásaként jutott el Indiába. 1875–77-ben férjével együtt világkörüli útra indult, amelynek utolsó állomása volt India. Kalkuttába érkezett, majd pár nap múlva vasúton indult a Gangesz völgyén fölfelé. Először Benáreszben állt meg, majd Lakhnauban és Ágrában időzött. Megtekintette Delhi műemlékeit, onnan pedig a Himálaja előhegyein fekvő Simlába kirándult. Indiai körutazása utolsó állomása Bombay volt, ahol a híres Elephanta-szigetre is áthajózott.⁴⁸ Utazása tapasztalatait öt év múlva, 1881-ben terjedelmes német nyelvű könyvben örökítette meg. Munkáját hű útitársának, férjének ajánlotta, ezüstitakodalmuk alkalmából.⁴⁹

Fontos tudományos eredményeket hozott a magyar születésű, később francia állampolgárrá váló **Mezőkövesdi Ujfalvy Károly Jenő** (Charles de Ujfalvy) (1842–1904) nyelvész, néprajzkutató, antropológus és felesége **Ujfalvyné Bourdon Mária** (Claire-Virgine-Marie Bourdon) (1842–1904) indiai útja. Ujfalvynét egyébként férje miatt a magyar földrajz- és irodalom-

46 Berzenczey 2006.

47 Márki 1889, 144.; Györffy 1886a; 1886b.

48 Márki 1889, 149–156.

49 Gillmingné 1881.

tudomány – Nostiznéhoz hasonlóan – magyarként tartja számon.⁵⁰ Ujfalvy tanárként utazott Franciaországba, ott telepedett le, francia állampolgárságot kapott. Párizsban ismerkedett meg Bourdon Máriával, akit 1868-ban feleségül vett. Felesége nem csak hűséges társa, de szellemi partnere is volt, áldozatosan segítve őt sokrétű tudományos munkájában. Élete és munkássága szorosan összefonódott férje pályájával. Ujfalvy és felesége több expedíción is részt vett. Ezek közül a harmadik, 1881–82-ben megtett út Indiába vezetett. Az út célja az angol fennhatóság alá tartozó Nyugat-Himálajában fekvő Ladákh, Gilgit és Baltisztán lakóinak etnográfiai tanulmányozása volt. Simlában ismerkedtek meg Leitner Gottlieb Vilmoossal. Leitner jól beszélt a környék több nyelvjárását, segítségével számos antropológiai vizsgálatot tudtak elvégezni.⁵¹

3. kép.

Ujfalvyné Claire Virginie Marie Bourdon portréja.
Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum, Adattár

Az első magyar nő, aki egyedül, férfikísérő nélkül vágott neki egy indiai utazásnak, **Mocsáry Béláné Fáy Mária** (1845–1917) volt. Földbirtokos családban született. Házasságkötése után Nógrádban telepedett le, ahol ideje nagy részét kertészkedéssel töltötte. Férje halála után sokat utazott. Földjei jövedelme biztosította az utazások anyagi fedezetét, és erős akaratú, néhány hónap alatt megszerzett angoltudásával pedig jól elboldogult az idegen országokban. 1893-ban még hűgával indult balkáni és közel-keleti utakra, de ugyanazon év végén gyermekkori álmát megvalósítva, már egyedül utazott Ázsiába. Hajóval Bombaybe ment, majd vonattal India leg-híresebb városaiba utazott. Dárdzsilingbe is elzarándokolt, Kőrösi Csoma Sándor sírjához, és egy csokor teavirágot helyezett rá. Naplójában és hazaküldött leveleiben pontosan beszámolt utazásairól, a műemlékekről, a társadalomról és az emberekről – főképp a nők helyzetéről. A botanika iránti érdeklődése miatt egzotikus növényeket gyűjtött és préselt. Írásaiban jelentős botanikai tudásáról tett bizonyosságot. Élményeiről az *Új Idők* folyóiratban, majd az *India és Ceylon* című, gazdagon illusztrált könyvében⁵² számolt be. Bár nem volt tudományosan képzett kutató, az utazások során szerzett tapasztalatai, megfigyelései igen értékes információknak bizonyultak abban az időben Magyarországon. Az első nők között volt, akiket a Magyar Földrajzi Társaság tagjai közé választott.⁵³

A 19. század végén már azok a sikeres üzletemberek is eljutottak Indiába, akiknek vagyona biztonságos hátteret nyújtott az utazáshoz. Ilyen gazdag iparos volt **Cziriák Károly** világjáró szabómester, aki 1870 és 1877 között beutazta Ázsiát, Amerikát, valamint Afrikát, és Indiában is járt. Úti élményeiről tárcákat jelentetett meg a *Fővárosi Lapokban*.⁵⁴

Az Indiával kiépülő kereskedelmi kapcsolatok is vonzottak magyarokat Indiába. Az első Indiában letelepedett magyar üzletember, akiről tudunk, **Telléry János** (1847–1912). Főleg műkereskedéssel foglalkozott. Először a dzsaipuri maharádzsa szolgálatában állt, majd Bombaybe költözött. Régiségbolt-láncot alapított, amely nagyon népszerűvé lett. Vállalkozásának központja Delhiben volt, további boltjai pedig Kalkuttában, Bombayben és Simlában. A régiségüzlet mellett Magyarországról hozott lovakat is értékesített. Ügyfelei között több maharádzsa is volt. Fontos szerepe volt az indiai

50 Balázs 1993, 399.

51 Le Calloch 1986; Balázs 1993, 306–309.; Lázár 2008c, 79.

52 Mocsáry 1899.

53 Balázs 1993, 274–275.; Lázár 2008c, 56.

54 Szinnye 1891–1914 alapján Bangha 2022, 20.

4. kép.

A Telléry által vezetett East India Building belseje a chicagói Világkiállításon, 1893. albumin, kasírozva, 19×23,8 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, ltsz.: A436. © Szépművészeti Múzeum

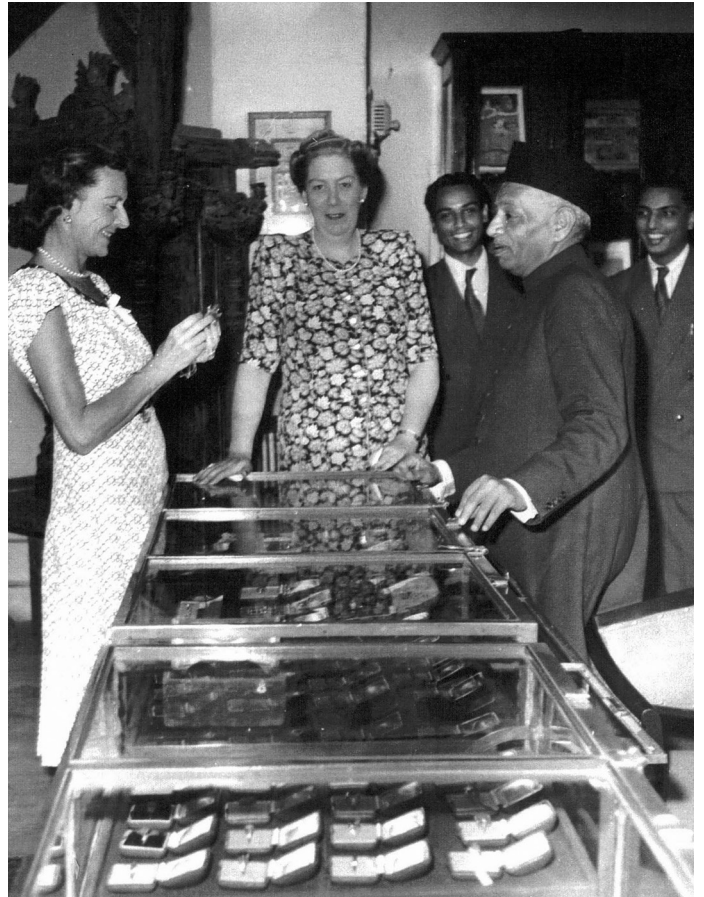
iparművészet hagyományai, mindenekelőtt a szőnyegszövés felelevenítésében. Cégével részt vett az 1893-as Chicagói Világkiállításon, ahol India és Kelet-Ázsia művészeti alkotásait mutatták be, India több helyi uralkodójának védnöksége alatt. Szoros kapcsolatokat ápolott szülőföldjével. 1885-től a Zsolnay Gyártól vásárolt műtárgyakat üzletébe. Zsolnay Júlia „indiai stílusú” terveit a tőle vásárolt könyvben látott rézkarcok nyomán készítette.⁵⁵

Ő ösztönözte az ifjú **Schwaiger Imrét** (1868–1940), aki később szintén sikeres műkereskedő lett, hogy tanuljon angolul és vállaljon munkát Londonban. 1895-től Bombayben alkalmazta, majd 1897-től Telléry simlái és kalkuttai régiségboltját vezette. Később átvette Telléry üzlethálózatát, sikeres drágakő- és műkereskedő lett. Delhi műtárgyboltját a kortársak a „Múzeumként” emlegették. Rendszeresen küldött haza leveleket, ezek egy része a *Szegedi Napló*ban is megjelent. Mintegy fél évszázadot töltött a szubkontinensen, az előkelő külföldi vendégek gyakran keresték fel régiségboltjait. Több korabeli utazó is írt róla útleírásaiban. 1923-tól szinte minden évben adományozott a Hopp Ferenc Múzeum gyűjteményének keleti művészeti alkotásokat.⁵⁶

A 19. század végére az Indiába utazó magyarok új kategóriája jelent meg: a Monarchia katonai vagy kereskedelmi flottájának keretében hajózó magyar hajóorvosok és tengerészek. Ismerjük például az erdélyi szász **Soterius Arthur** (1852–1905 után) nevét, aki az osztrák–magyar Lloyd Gőzhajótársaságnál volt hajóorvos. 1883–85-ben járta a világtengereket, és közben

55 Kelényi 2020.

56 Kelényi 1988.

Indiába is eljutott.⁵⁷ Győrffy Etelka, akiről fentebb már megemlékeztünk, egyik hazaküldött levelében megemlíti, hogy 1886-ban befutott Bombay kikötőjébe a Frundsberg nevű hadihajó, amelynek magyar parancsnoka volt, egy bizonyos Semsey kapitány, de a személyzet tagjai között is találkozott jó néhány földijével.⁵⁸ **Gáspár Ferenc** (1861–1923) 1886-ban csatlakozott hajóorvosként a Monarchia haditengerészetéhez. Ezt követően két évtizeden át utazott a világtengereken. Sokszor utazott Indiába és Ceylonba. Úti élményeit több nagyszabású, gazdagon illusztrált könyvben tette közzé. Részletesen ismertette a műemlékeket, kitért az indiai társadalmi viszonyokra, vallásokra, szokásokra, megírta a gyarmati közigazgatás működésével kapcsolatos tapasztalatait is. Fényképei jól dokumentálják a 19. század végi, 20. század eleji Indiát. Kiemelt figyelmet fordított a trópusi betegségekre. **Horthy Miklós** (1868–1957), a későbbi kormányzó fiatal tengerésztisztként jutott el Indiába. A Saida nevű hajó fedélzetén tett világkörüli utat, és ennek során volt alkalma két hónapig Indiában tartózkodni, amelyről önéletrajzában részletesen beszámolt.⁵⁹ **Reményi Ferenc** (1868–1940) 1892–93-ban részt vett a Kaiserin Elisabeth cirkáló délkelet-ázsiai útján, amelynek egyik állomása India volt. A hajó fedélzetén tartózkodott Ferenc Ferdinánd főherceg is.⁶⁰ Hazatérve gazdagon illusztrált cikksorozatot közzétett indiai élményeiről.⁶¹

Az Indiába látogató utazók és felfedezők mellett a 19. század végén és a 20. század elején jelentős mennyiségű indiai prózát és költeményt fordítottak magyarra különböző európai nyelvek közvetítésével. Felkeltette az indiai irodalom **Arany János** (1817–1882) figyelmét is. Ő fordította először magyarra – angol nyelvből – a *Sakuntalát*, Kálidásza drámáját,⁶² és tanulmányt is írt *A hindu dráma* címen. A *Mriccshakatiká* egy részét **Vörösmarty Mihály** (1800–1855) ültette át magyar nyelvre.⁶³

A magyarországi szanszkrit tanulmányokat Csoma halála után elhanyagolták, sokáig egyetlen magyar szakember sem dolgozott elsődleges forrásokkal. 1873-tól azonban a Budapesti Tudományegyetem Filozófiai Karán az Indo-Európai Nyelvészeti Intézet megalakulásával intézményesült a szanszkrit nyelv oktatása. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a fordításoknál kiküszöböljék a közvetítő nyelveket, és elősegítette a magyar tudósok körében az indiai irodalom és az indológia más területeinek megismertetését. A szanszkrit irodalom fordításában minőségi előrelépést jelentett, hogy megjelentek az eredeti nyelvből fordítók. **Fiók Károly** (1857–1915) 1885-ben és 1889-ben két epizódot is lefordított a *Mahábháratából*, 1903-ban pedig a *Rámájanából* közölt részfordításokat. 1887-ben immár a második fordítást készítette el a *Sakuntalából*,⁶⁴ 1905-ben a *Hitópadésa* eredeti nyelvből készült magyar fordítása jelent meg. **Brassai Sámuel** (1797/1800–1897) 1884-ben a *Hitópadésát*, **Michálek Manó** (1838–1894) a *Kumáraszambhava* I. énekét fordította le.

5. kép. (túldoldalon)

Schwaiger Imre és gyermekei. Delhi, 1910 körül. Magántulajdon.

6. kép. (túldoldalon)

Sákjamuni Buddha. Nepál, feliratos, datált, 1857, aranyozott vörösréz, M.: 28,5 cm. Schwaiger Imre adománya. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, ltsz.: 6150. © Szépművészeti Múzeum

7. kép. (túldoldalon)

Schwaiger Ilona és Lady Mountbatten, az utolsó indiai alkirály felesége a „Gem Room”-ban. Háttal Manick Chand Backliwal, a háttérben pedig két fia, Sultan Singh és Bahadur Singh. 1944–47 körül. Magántulajdon

57 Szinnye 1891–1914 alapján Bangha 2022, 20.

58 Győrffy 1886a, 1–2.

59 Bangha 2011, 117–118.

60 Balázs 1993, 323.; Lázár 2008c, 79.

61 Reményi 1897.

62 Bethlenfalvy 1980a, 17.

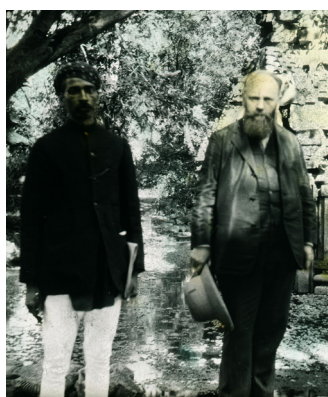
63 Bethlenfalvy 1980a, 17.

64 Bethlenfalvy 1980a, 17.

Intenzív és kölcsönössé váló kapcsolatok (a 20. század első fele)

Ebben az időszakban minden korábbinál intenzívebbé váltak a magyar-indiai kapcsolatok. Számos magyar tudós, kutató, író, képzőművész és felfedező munkássága kapcsolódott Indiához. E rendkívül produktív periódusban jelentős eredmények születtek, amelyek a kapcsolatok mérföldköveinek tekinthetők. Az együttműködés intézményesülése azonban még mindig nem történt meg, az eredmények az egyéni kezdeményezéseknek és teljesítményeknek köszönhetők.

Az Indiában aktív tevékenységet kifejtő magyar tudósok közül többen is világhírré tettek szert. Közülük elsősorban a régész, orientalista, geográfus **Stein Aurél** (1862–1943) személye az, akit a nemzetközi tudománytörténet számon tart. Kőrösi Csoma Sándor mellett ő India legismertebb magyar kutatója. Duka Tivadar segítségével utazott először Indiába 1887-ben. Láhórban, a Pandzsábi Egyetemen a szanszkrit nyelv és irodalom tanára, az Oriental College rektora, majd a Pandzsábi Egyetem hivatalvezetője lett. 1888–1896 között tett utazásain Kasmír régészeti emlékeit, folklóráját és történeti-földrajzi viszonyait tanulmányozta. Első tudományos munkája, a *Rádzsataranginí*, a kasmíri őskronika általa szerkesztett kritikai kiadása. 1897-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia tagja, *A fehér hunok és rokon törzsek indiai szereplése* címmel tartotta meg székfoglalóját. Indiába visszatérve terepkutatásokat végzett Nagy Sándor indiai hadjáratáról. 1900 és 1916 között három emlékezetes expedíciót szervezett Közép-Ázsiába. 1910-től az Indiai Régészeti Igazgatóság főigazgatói posztját töltötte be. Számos könyvet szentelt az indiai történelem és az indo-szkita uralom vallásainak és kulturális körülményeinek, valamint az indo-iráni ókori földrajznak. Nagy műveit Kasmírban, a Móhandmargon felállított sátorban írta. Stein egész életében szoros kapcsolatokat ápolt Magyarországgal. Gyakran jött haza előadásokat tartani, és magyar nyelvű műveket is megjelentetett. Értékes könyvtárát, kéziratait, leveleit és fényképgyűjteményét a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta, ahol azok a Keleti Gyűjtemény részét képezik.⁶⁵

8. kép.

Zajti Ferenc és Shobhaldzsi Shashtri, az Udaipuri Régészeti Múzeum igazgatója a baroli templomromoknál. Baroli, India 1928. HFA_F.2004.711. © Szépművészeti Múzeum

A 20. század elején jelentek meg Magyarországon a turanisták. Nacionalista elveket vallottak, hangsúlyozták a magyar nemzet keleti eredetét. A turanisták irodalmi és művészeti tevékenységében különösen fontos szerepet kaptak a magyar-indiai kapcsolatok. Emblemikus alakjuk **Zajti Ferenc** (1886–1961) festő és író volt. Zajti igyekezett bizonyítani a hun-magyar és a hun-indiai rokonságot. 1929-ben Indiába látogatott, és ott számos vezető személyiséggel épített ki kapcsolatokat. A budapesti könyvtárát, amelyben dolgozott, bőségesen felszerelte Indiáról szóló könyvekkel.⁶⁶

A 20. század első évtizedeiben robbanásszerű érdeklődés volt tapasztalható Magyarországon India iránt. Ennek elsődleges oka a vesztes világháború utáni értelmiségi útkeresés, az európai értékrendben való csalódás volt. Az akkor kibontakozó életreform-mozgalmak a társadalom által az egyénre kényszerített életmód és gondolkodás megváltoztatásával képzeltek el a válság leküzdését. Az individuális önreformon alapuló irányzatok legfontosabb előírásai nagyrészt a keleti kultúrák, köztük az indiai célkitűzéseit és gyakorlatát követték. Legfontosabb életvezetési elvük a vegetáriánus étkezés, a természetgyógyászat és a testkultúra gyakorlása volt, de

65 Lázár 1993, 29–36.; Balázs 1993, 346–350.; Lázár 2008c, 67–68.

66 Lázár 2008c, 82–83.

számos, ezeket kiegészítő társadalmi-politikai, művészeti, filozófiai és vallási irányzat kapcsolódott hozzájuk. Új, keleti gyökerű vallási közösségek jöttek létre, mint a mazdaznan, a buddhizmus és a hinduizmus különféle ágai, a teozófia és az antropozófia.⁶⁷ Számos magyar tudós, kutató és felfedező utazott Indiába. Az India-hatás tetten érhető volt nem csak a magyar irodalomban, a képzőművészetben, az iparművészetben és az építészetben, de az útleírásokban is.

Az indiai kultúra magyarországi népszerűsítésének kétségtelenül legnépszerűbb, legendássá vált alakja **Baktay Ervin** (1890–1963), aki könyvei révén sokakat tett India rajongójává. Festőnek készült, fiatalon került Münchenbe, ahol Hollósy Simon festőiskolájában tanult. Az elsők között volt, aki népszerűsítette Rabindranáth Tagórt Magyarországon. 1921-ben jelent meg Tagórról szóló könyve, majd egy indiai novelláskötetet is megjelentetett. 1926-ban gyűjteményt adott ki Mahátmá Gándhí beszédeiből, és megjelentette a *Rámájana* és a *Mahábhárata* eposzok adaptációit is.

Baktay nővére egy pandzsábi szikh főnemeshez, Umráo Szingh-hez ment feleségül. Az ő meghívásának köszönhető, hogy Baktay 1926–28 között Indiába utazhatott. Tartózkodása költségeit festőművészként a maharádzsák udvarában kapott megbízások révén biztosította. India minden vidékét bejárta Kasmírtól Keraláig. Ladákh és Zanszkár hegyei között felkereste azokat a kolostorokat, ahol Kőrösi Csoma Sándor élt és dolgozott. Egyedülálló fényképfelvételeket készített India tájairól, műemlékeiről. Indiai utazásai során szerzett tapasztalataira támaszkodva számos, több kiadást megért népszerű könyvet írt India egyes tájegységeiről, valamint az *India* (1932)

9. kép.

Baktay Ervin Stein Auréllal
kasmíri táborában, 1928.
HMA, ltsz.: F 2013.110 ©
Szépművészeti Múzeum

67 Németh és Ehrenhard 2018, 18–69.

10. kép.

Baktay Ervin Patijálában
Sivát festi, 1927. HMA,
Iatsz.: Ad/5756.1.7.2-2013 ©
Szépművészeti Múzeum

és az *Indiai éveim* (1938) című összefoglaló munkákat, amelyek rengeteg értékes információt tartalmaznak az országról. Személyes kapcsolata volt az indiai függetlenségi mozgalom vezetőivel, Mahátmá Gándhival és Dzsaváharlál Néhrúval, valamint Rabindranáth Tagórral. Az indiai filozófiáról, csillagászatról és jógáról szóló könyvei is nagy sikert arattak. Kőrösi Csoma Sándorról szóló életrajza több kiadásban is megjelent. Magas színvonalú műfordításával népszerűsítette az indiai irodalmat Magyarországon. A *Földgömb* földrajzi folyóirat szerkesztőjeként évtizedes munkát végzett India szellemi kincseinek, tájainak és népeinek megismertetéséért.⁶⁸

Az ezoterikus tanok iránti fogékonyság vezette Indiába **Gömöry Olivérné Maróthy Margitot** (1873–1955). Népszerű színésznő volt, a Nemzeti Színház örökös tagja. Európai útjai során ismerkedett meg a teozófia tanaival, ő fordította le először a teljes *Bhagavad Gítát*.⁶⁹ 1925 decemberében indult el indiai útjára. Adjárban részt vett a Teozófiai Társaság megalakulásának 50. évfordulója alkalmából rendezett kongresszuson. Az esemény után körutazást tett Indiában. Az úton szerzett benyomásait feljegyezte, és ennek alapján készült útleírását 1927-ben könyv alakban is megjelentette. Úti beszámolójának különlegessége, hogy határozottan spirituális ihletésű, részletesen ismerteti az indiai filozófiák, vallások legfontosabb tételeit és számos mitológiai történetet.

68 Bethlenfalvy 1990.

69 Gömörnyé 1924.

A magyar-indiai kapcsolatok a művészet terén is erősödtek. A magyarországi India-kutatás újabb központja jött létre 1919-ben, a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum megalapításával Budapesten. A múzeum létrejöttében kiemelkedő szerepe volt a névadó gazdag optikus üzletembernek és műgyűjtőnek, **Hopp Ferencnek** (1833–1919), aki nem csak üzleti céllal, de kedvtelésből is többször körbeutazta a világot. Útjairól számos értékes és ritka japán, kínai és indiai műtárgyat vitt haza. Ezekkel a műalkotásokkal díszítette fel villáját. Több mint 4500 darabos, túlnyomórészt keleti művészeti gyűjteményét és villáját végrendeletében a magyar államra hagyta, hogy abban múzeum jöhessen létre.⁷⁰

A gyűjtemény első igazgatója, **Felvinczi Takáts Zoltán** (1880–1964) művészettörténész sokat tett a múzeum indiai gyűjteményének gyarapításáért. A *Kelet művészete* című könyve az első magyar nyelvű összefoglaló az indiai művészetekről. Indiai látogatása során – amelyet a *Buddha útján a Távol Keleten* című útleírásában ismertetett – felvette a kapcsolatot a helyi magyarokkal, bátorítva őket, hogy adományozzanak a múzeum számára.⁷¹

A két világháború közötti évek során – elsősorban a 20-as években – kiemelkedően nagy volt az érdeklődés Magyarországon az indiai irodalom iránt. Egyre több fordítás vált elérhetővé magyar nyelven. Az irodalmi érdeklődés fókuszában **Rabindranáth Tagór** (1861–1941) állt. A magyar fordítók és a nagyközönség gyorsan reagált a bengáli költő 1913-as Nobel-díjára. A *Gítándzsali* néhány részlete még ugyanabban az évben megjelent

11. kép.

*Baktay Ervin előadást tart a Buddha Jayanti kongresszus résztvevőinek a száncsi sztúpánál. HMA, ltsz.: F 2013.87
© Szépművészeti Múzeum*

70 Balázs 1993, 160–161.; Lázár 2008c, 40–41.

71 Balázs 1993, 117.; Lázár 2008c, 29–30.

a *Nyugat* irodalmi folyóiratban Babits Mihály, korának egyik legnagyobb költője fordításában. Hamarosan Tagór-kultusz volt tapasztalható Magyarországon, a bengáli költőnek több mint húsz kötete jelent meg magyarul, nem egy közülük több kiadást is megért. A fordítások többsége azonban közvetítő nyelvből készült és színvonaluk nem mindig ért fel az eredeti mű kvalitásához.

Tagór 1926-ban Magyarországra látogatott. Ez a látogatás a magyar-indiai kapcsolatok egyik legfontosabb, máig tartó hatású eseménye volt.⁷² A költő 1926. október 26-án érkezett Bécsből Budapestre. Tagórt ekkor már jól ismerték, a Keleti pályaudvaron lelkes tömeg köszöntötte. Magyarországi útján Zajti Ferenc volt a kísérője. Budapest legfényűzőbb szállodájában, a Gellért Hotelben helyezték el. Október 27-én a Zeneakadémián *Civilizáció és fejlődés* címmel tartott előadást, ellátogatott a Fészek Klubba, fogadta őt Horthy Miklós kormányzó. Az eseményről részletesen beszámolt a sajtó. Sűrű és fárasztó budapesti programja kihatott a költő egészségi állapotára: az egészsége hamar megromlott, szívpanaszai kiújultak. Korányi Sándor, a világhírű szívgyógyász azt tanácsolta neki, utazzon Balatonfüredre, a szív-kórházba. A kezelés hatására a költő egészsége hamar helyreállt, hosszú sétákat tett a Balaton partján, és az alkotókedve is visszatért. Német kiadójának egy sor ott született verset küldött. November 8-án egy hársfát ültetett a tó partján és egy táblán az alábbi költeményt helyezte alá:

„Oh fám, ha nem leszek többé e földön,

Az új tavasz zöldellő lombjai

Susogják el a vándornak:

A költő szeretett, míg élt.”

(Ghósné Boglár Eta fordítása)⁷³

A faültetés közben a költő így nyilatkozott: „Az itteni tartózkodásom emlékére ültettem ezt a fát, mert sehol máshol nem adtak nekem annyit, mint amit itt kaptam. Több volt ez, mint vendégszeretet. A rokonság érzésének volt az ébredése. Érzem és tudom, hogy egy olyan nemzet földjére jöttem, amely érzelmileg hasonlít Indiához”.⁷⁴ Tagór látogatása maradandó nyomot hagyott a magyar köztudatban, és maga a költő is nosztalgikusan emlékezett vissza a meleg szeretetre, amellyel őt fogadták.

Minden bizonnyal Tagór magyarországi látogatása nyomán kialakult India iránti fokozott érdeklődés következménye az is, hogy 1929-ben megalakult a **Magyar-Indiai Társaság**. Alapítója az a Zajti Ferenc volt, aki Tagór programjainak szervezőjeként és a költő kísérőjeként vett részt az 1926-os látogatáson. Zajti lett a Társaság elnöke, társelnöke pedig a kitűnő építész, **Medgyaszay István** (1877–1959). Medgyaszay 1932-ben indiai tanulmányútra ment, ahol sokat merített az ősi keleti építészetből.⁷⁵ A Társaság egészen a II. világháborúig aktívan működött, a háború után a kommunista hatalom azonban megakadályozta az újjászerveződését. Csak a kommunizmus összeomlása előtt, 1988-ban alakulhatott újjá.

12. kép.

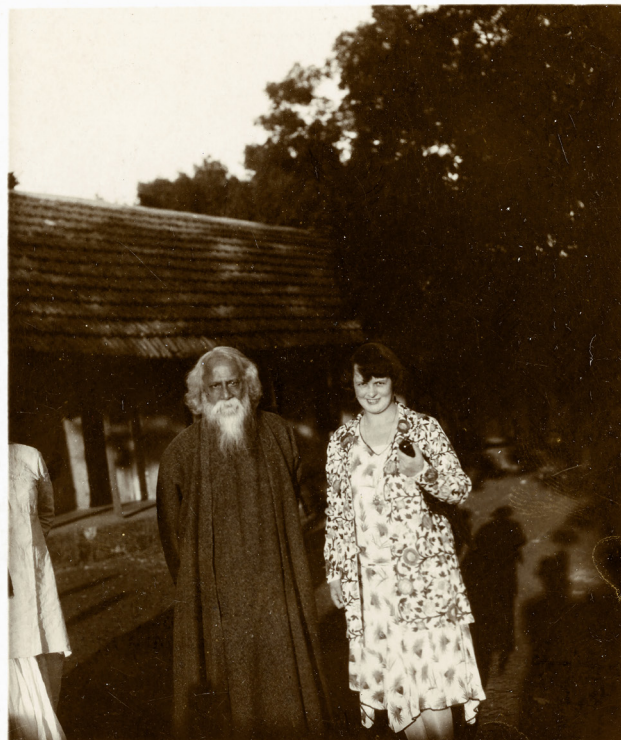
Felvinczi Takács Zoltán a Hopp Múzeum egyik kiállítási termében. 1930 körül. HFA_A.854.
© Szépművészeti Múzeum

72 Tagór magyarországi látogatásáról lásd.: Wojtilla 1983 és Bangha 2011, 249–310.

73 Wojtilla 1991, 192.

74 Wojtilla 1983, 21.

75 Keserü 1992, 61.

13. kép.

Rabindranáth Tagór
és Hajnóczy Rózsa,
Sántinikétan, 1929. novem-
ber. Forrás: Magyar Földrajzi
Múzeum, Germanus-
hagyaték, l. sz.: 3486-91

Rabindranath Tagore

Tagór magyarországi látogatásának egyik fontos következménye, hogy számos Indiában tartózkodó magyar felkereste őt, illetve, hogy a költő több magyart is meghívott az általa alapított sántinikétani Visva-Bhárati Egyetemre. Ezen az egyetemen Tagór a nyugati és indiai kultúra szintézisét kívánta megvalósítani.

A sántinikétáni látogatók sorát **Balázs Ferenc** (1901–1937) nyitotta meg. Balázs sokat utazott a világban, hosszabb időt töltött Indiában is. Elzárándokolt Körös Csoma Sándor sírjához. Tagórral Kalkuttában találkozott először, majd egy hetet töltött Sántinikétanban.

A *Bejárom a kerek világot* című könyvében csodálattal ír Tagórról és az ott szerzett tapasztalatairól. Tagór a magyarokról így nyilatkozott neki: „S a magyarokat kiváltképpen szeretem. Egyszerűek, természetesek, emberiek. Egész Európában közöttük éreztem magamat a leginkább otthon.”⁷⁶ Balázs találkozott Mahátmá Gándhival is a Szatjagraha ásrában, és hosszasan elbeszélgetett vele.

Baktay Ervin 1929-ben kereste fel Tagórt Sántinikétanban. A költővel való személyes találkozás csalódás volt számára, és hamarabb el is hagyta Sántinikétant, mint tervezte. A költőt távolságtartónak, zárkózottnak és hűvösnek találta. Ellentmondást látott Tagór általa jól ismert művészetének nagysága és a költő valóságban megnyilvánuló emberi természete között. Úgy érezte, hogy míg Tagór irodalmi műveiben a lemondást, az egy-

76 Balázs 2002, 269.

14. kép.

Medgyaszay István és Zajti Ferenc vízázdozata a Duna parton Merwanji Framji mérnökkel, 1931 nyarán (Fotó: Medgyaszay Családi Emlékhely, Baldavári Eszter, 2022)

szerűséget és igénytelenséget hirdette, ő maga luxuskörülmények között, nagyvonalúan élt.⁷⁷

Tagór számos magyar tudóst és művészt hívott meg Sántinikétanba. 1926-os magyarországi látogatása során ismerkedett meg **Germanus Gyulával** (1884–1979), az arab nyelv és iszlám tanulmányok professzorával, és meghívta, hogy szervezze meg a Visva-Bhárati Egyetem iszlamológiai tanszékét. Germanus 1929 és 1932 között tartózkodott Sántinikétanban. Indiai élményeit színes útleírásokban is megörökítette. A Sántinikétanban eltöltött évek krónikáját a felesége, **G. Hajnóczy Rózsa** (1892–1944) neve alatt megjelent népszerű regény, a *Bengáli tűz* örökíti meg.⁷⁸ A könyvet saját állítása szerint maga Germanus írta, felesége naplói alapján. A népszerű mű hűen tükrözi a Germanus-házaspár Indiához való viszonyát. Az indiai valóságának mindvégig külső, kritikus szemlélői maradtak, anélkül, hogy azonosulni tudtak volna vele. Germanus oktató munkája mellett tanulmányozta az iszlám indiai történeti szerepét és sajátosságait is. Delhiben a Dzsáma Maszdzsid falai között vette fel az iszlám hitet. Germanus korábbi nyilatkozataiban kritikus hangon emlékezett meg az Indiában töltött éveiről, Tagórt és Gándhít képmutatónak és zsarnoknak nevezte.⁷⁹ Germanus második feleségével, Kajári Katóval 1958-ban újra ellátogatott Indiába, ahol több hónapos előadókörúton vett részt. Második útja után az indiai évekről korábban kialakult véleményének éppen az ellenkezőjét hangoztatta. Nagy elismeréssel írt az indiai függetlenségi mozgalom eseményeiről, résztvevőiről, sőt, Tagórról és Sántinikétanról is.⁸⁰

77 Baktay 1932, II. kötet, 110–121.

78 Hajnóczy 1943.

79 Germanus 1933; Bangha 2011.

80 Germanus 1966.

Ennek a korszaknak a légköre, India szellemisége vonzotta mágnesként a szubkontinensre **Sass Brunner Erzsébet** (1889–1950) és **Brunner Erzsébet** (1910–2001) festőművészeket is, hogy ott leljenek művészetük ihlető forrására. Sassné 1929-ben elhatározta, hogy otthagyja magyarországi megállapodott életét és elindul Indiába. Erzsébet csatlakozott hozzá. Pénz és nyelvtudás nélkül hallatlan nehézségeket küzdöttek le, míg végül 1930-ban eljutottak Indiába. Rabindranáth Tagór a bizalmába fogadta őket, és két évet töltöttek Sántinikétanban. Az ott töltött évek után meghívást kaptak több maharádzsától, felkeresték India szent helyeit, számos sikeres kiállítást rendeztek. 1935-től Japánba, az Egyesült Államokba, Angliába és Magyarországra utaztak, de Baródá maharádzsájának meghívására 1938-ban visszatértek Indiába. Ettől kezdve halálukig Indiában éltek. Nainítáiban, a Himálaja lábainál található hegyi üdülőhelyen telepedtek le. Sassné főleg tájképeket és misztikus kompozíciókat festett, míg leánya számos híres indiai személyiségről készített portrét, többek között Gándhíróról, Néhrúróról, Indirá Gándhíróról, Rádhákrisnanról. Sassné 1950-ben hunyt el. Erzsébet édesanyja halála után Delhibe költözött és indiai állampolgárságért folyamodott. 1955-ben zarándokútra indult, felkereste és lefestette a buddhizmus legfontosabb emlékhelyeit Indiában, Nepálban, Burmában és Sri Lankán. Később Thaiföldre is elutazott. A 60-as és a 70-es éveket aktív szociális munkával töltötte, támogatta a tibeti menekülteket. Számos indiai és magyar állami kitüntetést kapott, többek között a *Padma Srít* és a *Magyar Köztársaság Középkeresztjét*. Mind az anyát, mind a lányát az indiai

15. kép. Germanus Gyula és felesége Hajnóczy Rózsa, Sántinikétan, 1930. január. Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum, Germanus-hagyaték, l. sz.: 4006-91

16. kép. Rabindranáth Tagór és Hajnóczy Rózsa, Sántinikétanban a Germanus házaspár egyetemi otthonánál, 1929-32. között, Germanus Gyula felvétele. Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum, Germanus-hagyaték (l. sz. nélkül)

17. kép.

Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet Kőrösi Csoma Sándor sírjánál, Dárdzsiling, 1939. Forrás: Thúry György Múzeum, Nagykanizsa 2022.

művészet megbecsült alakjaként tartják számon. Képeiket számos indiai és magyarországi múzeum őrzi.⁸¹

Rabindranáth Tagór meghívására ugyancsak a sántinikétani egyetem előadója volt **Fábri Károly Lajos** (1899–1968) kiváló művészetkritikus, újságíró, régész. Stein Aurél pártfogásával került Indiába, régészeti expedícióin segítette. Később az Indiai Régészeti Hivatalnál vállalt munkát. A II. világháború félbeszakította régészeti kutatómunkáját, és a térség politikai megosztása után Láhórból Delhibe költözött. A *Statesman* és más folyóiratok egyik hivatásos művészetkritikusa lett. Szívesen írt az indiai klasszikus táncról és a zenéről is, többek között az orisszai táncagyományok, az odisszi táncforma elismertetése fűződik a nevéhez.⁸²

A 30-as években találkozott Tagórral egy női utazó és útleíró, **Geszty Júlia** is, aki a *Pesti Napló* tudósítója volt. 1931-ben indult útnak, és hat esztendő alatt beutazta az egész Keletet. Mindenütt királyi udvarok és kormányzói paloták látták vendégül, a legelőkelőbb, legérdekesebb embereket ismerte meg. Kalkuttában találkozott Tagórral, és sikerült vele hosszasan beszélgetnie, és egy magyar népdalt is elénekelt neki, ami a költőt igen meghatotta. Hazatérve, 1937-ben megjelent *Rejtelmes Kelet* című könyvében írta meg úti élményeit.⁸³

Felkereste Tagórt **Bendiner Heddy** (1885–1970) operaénekesnő is. Ő 1936–37-ben egy évet töltött Indiában. Első útja Tagórhoz vezetett, egy fe-

81 Lázár 2006; 2022.

82 Bethlenfalvy 1980b.

83 Geszty 1937.

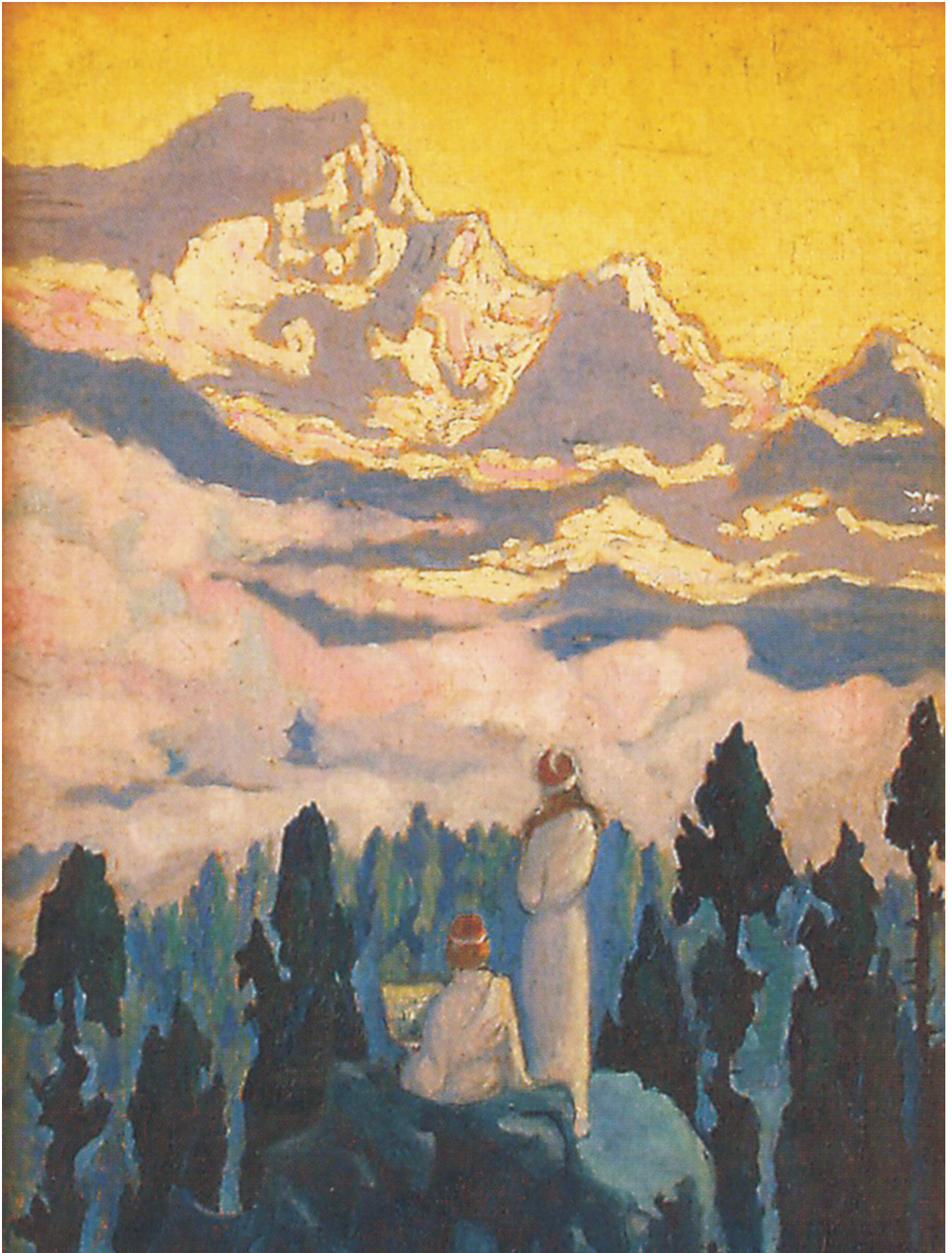
18. kép. Brunner Erzsébet bemutatja a dalai lámának a portréját, Maszúri, 1959. Forrás: Thúry György Múzeum, Nagykanizsa 2022.

lejthetetlen hetet töltött Sántinikétanban, amelyről azt írta, hogy „egyike a legszebb helyeknek a világon”. Maga Tagór gondoskodott róla megható figyelemmel, és személyesen kalauzolta egyetemén. Elutazása után levelezett a költővel.⁸⁴ Meglátogatta Gándhí is a Szatjágraha ásrában. Várdhában tanúja volt annak az ünnepi szertartásnak, amikor egy gazdag hindú megnyitotta magántemplomát az érinthetetlenek előtt, amit Gándhi képeivel díszítettek fel.⁸⁵ Útja további részén megfordult Kalkuttában, Bombayben, Madurában, fejedelmek látták vendégül, találkozott szent emberekkel, vadászatokon, ünnepeken vett részt.

A két világháború között szoros kapcsolat alakult ki a magyar és az indiai képzőművészet között. Ez a Brunnerék fentiekben már ismertetett munkásságán kívül elsősorban **Amritá Sér-Gilnek** (1913–1941) köszönhető, akinek tragikusan rövid, de rendkívüli hatású pályáján az európai művészet és az indiai hagyományok egyedi szintézise valósult meg. Budapesten született, apja indiai, anyja magyar (Baktay Ervin nővére) volt. Amritá rajz és festészet iránti tehetsége korán megmutatkozott. 16 éves volt, amikor Párizsba, az École de Beaux Arts-ba került tanulni, majd 1934-ben visszatért Indiába. Döntő fordulatot hozott festészetében az 1939 novemberében Bombaybe tett utazása, ahol megismerkedett az indiai miniatúra-festészetel, majd Adzsantába és Élórába ment, ahol a falfestészet és szobrászat tett rá mély benyomást. Sér-Gil egész életében szoros kapcsolatban maradt a magyar művészettel, közeli barátság fűzte Szőnyi Istvánhoz. Magyarorszá-

84 Bendiner 1937.

85 Bendiner 1938.

19. kép. Két művésznő a Kancsendzunga lábánál, Tokió, 1936. Sass Brunner Erzsébet festménye. Forrás: Thúry György Múzeum, Nagykanizsa 2022.

gon kötött házasságot első unokatestvérével, Dr. Egan Viktor orvossal, akivel 1939-ben Indiába utazott. Górahpur mellett, Szarajában telepedtek le. 1941 őszén Amritá férjével együtt Láhórbá költözött, ahol 28 éves korában, máig tisztázatlan körülmények között érte a halál. Sér-Gilt a modern indiai festészet egyik úttörőjeként tartják számon. Képeit India nemzeti kincsnek tekinti, Újdelhiben a Modern Művészetek Nemzeti Galériája őrzi.⁸⁶

Az Indiába utazó magyar nők között külön helyet foglalnak el azok, akik indiai férfihoz mentek feleségül, és utazásuk egy életre szól. **Sóbhá Néhrú** (eredeti nevén **Friedmann Magdolna**) (1908–2017) B.K. Néhrú indiai csúcsdiplomata, Dzsaváharlál Néhrú közeli rokona feleségeként került Indiába 1935-ben, és közvetlen tanúja volt a 20. századi indiai történelem sorsfordító eseményeinek. Indiai ruhát öltött, tökéletesen elsajátította a hindí nyelvet és az indiai szokásokat. Teljesen indiaivá vált, a nevét is Sóbhá Néhrúra változtatta, de a magyar Fori becenevét megtartotta, indiai környezete is így szólította.⁸⁷ Vezető állami tisztviselő férje mellett szolgálta új hazáját otthon és külföldön, Londonban és Washingtonban. Tanúja volt India függetlenségi harcának, és teljes erejével dolgozott az új, szabad ország megteremtésén. Hosszú életének krónikája egyben India történelmének egy darabja.⁸⁸ Amikor 2017-ben, 108 éves korában Kaszauliban elhunyt, sokan csak a nekrológokból tudták meg, hogy az asszony, akit indiainak hittek, valójában magyar volt.⁸⁹

20. kép.

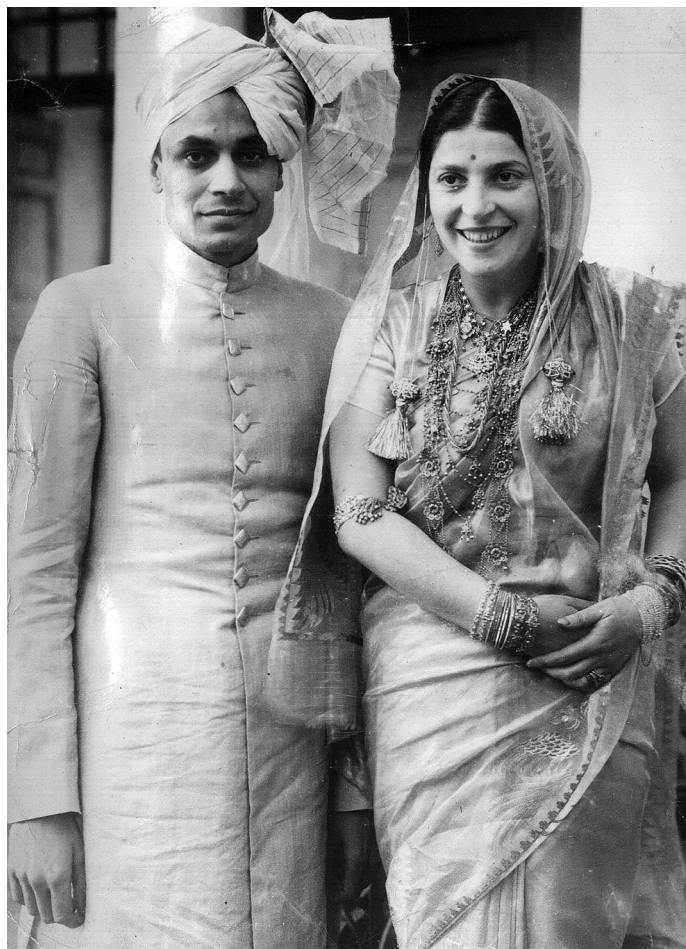
Amrita Sher-Gil rajzol. Baktay Ervin felvétele, Simlā, 1927. HMA, ltsz.: Ad/5756.4.195 © Szépművészeti Múzeum

⁸⁶ Wojtilla 1981b; Keserü 2007.

⁸⁷ Gilbert 2002.

⁸⁸ Nehru 1997.

⁸⁹ Barry 2017.

21. kép.

B.K. Néhrú és Friedmann Magdolna esküvője, Láhór, 1935. Forrás: A Néhrú-család archívuma, Újdelhi

Ghós Eta (Boglár Etelka) (1911–1963) Kánti Csandra Ghós neves költőhöz ment férjhez, és Rabindranáth Tagór közvetlen közelében élt Sántinikétanban. Ő is sikeresen beilleszkedett új környezetébe, gyakorlatilag indiaivá vált. Férje halála után is Indiában maradt, könyvtárosként dolgozott Sántinikétanban, és ott talált rá élethivatására, a magyar-indiai kapcsolatok szolgálatára. Elévülhetetlen érdeme, hogy első volt, aki Rabindranáth Tagór magyar kapcsolatait kutatta, és ismereteinket a költő magyarországi tartózkodásáról fontos dokumentumokkal gazdagította. Gárdonyi Géza több novelláját fordította le és publikálta.⁹⁰ Előadásokat tartott Tagórról Magyarországon, ezzel is sokat tett azért, hogy a két ország közelebb kerüljön egymáshoz.⁹¹

A Budapesti Tudományegyetemen 1873-ban létrehozott Indoeurópai Nyelvészeti Intézet 1920-ig működött. A tanszék munkájában kiemelt szerepet kapott az indológia. Első tanára **Mayr Aurél** (1846–1915), aki 1905-ig tanított a tanszéken. Speciális területe az ó-indiai jog története volt, erről megjelent munkái máig tudományos értékűnek számítanak. Mayr utódjának, **Schmidt Józsefnek** (1868–1933) a szanszkritológia mellett további kutatási területe az iranisztika és az indoeurópai összehasonlító nyelvészet volt.⁹² Legnépszerűbb művei az 1920-as években jelentek meg, mint például

90 Bethlenfalvy 1980a, 32.

91 Lázár 2008c, 35.

92 Mády 1963; 1964.

A szanszkrit irodalom története⁹³ és *Az ind filozófia*.⁹⁴ Számos fordítást publikált, köztük Kálidásza *Málavikágnimitráját*,⁹⁵ Súdraka *Mriccshakatikáját*⁹⁶ és a *Pancsatantrát*.⁹⁷ Az 1920. esztendő követően a szanszkrit nyelv oktatása nem szűnt meg a Pázmány Péter Tudományegyetemen, de valamelyest veszített a súlyából azáltal, hogy nem intézeti keretek között történt.

A 20. század első évtizedeiben számos szanszkrit mű fordítása jelent meg, köztük a *Bhagavadgíta* több változata.⁹⁸ A *Manu törvényei* 1915-ben látott először napvilágot magyarul **Büchler Pál** (1877–1946) fordításában.⁹⁹

A jóga az 1930-as évektől vált népszerűvé Magyarországon. Az első jógaoktató **Szélvarádzsan Jészudijan (Selvarajan Yesudian)** (1916–1998), egy Budapesten tanuló indiai orvostanhallgató volt, aki később le is telepedett hazánkban. A *Jóga és sport* című könyve 1941-ben jelent meg először, és rövidesen kilenc kiadást ért meg.¹⁰⁰ Yesudian **Haich Erzsébet** (1897–1994) festőnővel közösen jógaiskolát is alapított, melyet 1948-ig működtettek. Amikor a kommunista rezsim betiltotta a jogát, kénytelenek voltak elhagyni Magyarországot.

A második világháború utáni időszak és az ötvenes évek

Magyarország német megszállása 1945-ben véget ért, a „felszabadulást” követően elnyert függetlenség azonban csak formális volt, mivel a bevonuló szovjet csapatok az országban maradtak. India 1947. augusztus 15-én vált függetlenné. Magyarország sorsa ekkorra már eldőlt: a szovjet uralom alatt álló kelet-európai blokk tagja lett. Hazánkban a második világháború előtt nem volt hivatalos kapcsolata a gyarmati országokkal. A függetlenné vált Indiával az immár szovjet érdekszférába tartozó Magyarország csakis a Szovjetunióhoz igazodva építhetett ki kapcsolatokat. A hidegháború alatt India a nagyhatalmi blokkokkal való el nem kötelezettség külpolitikáját követte. Ugyanakkor szoros kapcsolatokat ápolt a Szovjetunióval és jelentős katonai támogatást kapott tőle. India fontos ország volt a Szovjetunió számára, ellensúlyt jelentett az egyértelműen amerikai orientációjú Pakisztánnal szemben.

A szovjet-indiai viszony meghatározta a magyar-indiai politikai kapcsolatokat is. Magyarország már viszonylag korán, 1948-ban diplomáciai kapcsolatot létesített Indiával. 1951-ben magyar misszió nyílt Újdelhiben, 1956-ban indiai misszió Budapesten. Zákir Huszain indiai elnök 1958-as magyarországi látogatása után a kapcsolatok 1959-ben nagykövetségi szintre emelkedtek.

A második világháború utáni időszak egyfajta emlékeztetkiesés volt a magyar-indiai kulturális kapcsolatok történetében. Utazni sokáig nem lehetett, a háború előtti szoros személyi kapcsolatok megszakadtak. Az India iránti érdeklődés csak szigorú politikai kontroll alatt volt lehetséges. A kulturális területet erősen megterhelte az ideológia. A kommunista párt nem kedvelte

93 Schmidt 1923a.

94 Schmidt 1923b.

95 Schmidt (ford.) 1922.

96 Schmidt (ford.) 1925.

97 Schmidt 1924.

98 Kégi (ford.) 1910;Gömöryné (ford.) 1924.

99 Büchler (ford.) 1915.

100 Yesudian 1941.

az indiai „idealista” írókat és művészeket. Az indiai filozófiára – főképpen a jogára – gyanakvással tekintettek és száműzték az együttműködésből. A joga alapjául szolgáló filozófiát a kommunizmus ellentétesnek tekintette ideológiájával.¹⁰¹ A teljesen elzárt kapuk csak fokozatosan nyíltak meg, ahogy az ideológiai nyomás enyhült. Az indiai gondolkodást akkor is csak marxista szemszögből, szovjet könyvek fordításában lehetett értelmezni. A szovjet kiadású *A filozófia története* orosz nyelvről fordított, 1959-ben megjelent magyar változatának egyes fejezeteiben már újra olvasni lehetett az indiai filozófiai iskolákról, de természetesen marxista interpretációban.¹⁰²

A magyar-indiai kulturális kapcsolatok az ideológiai kontroll ellenére is fokozatosan fejlődtek. Ennek egyik oka az volt, hogy a kommunista ideológiától vezérelt propaganda az indiai társadalom bizonyos rétegeiben visszhangra talált. Az indiai baloldali értelmiségiek, különösen a kommunisták nagy naivitással és idealizmussal tekintettek Magyarországra. Számukra hazánk – a keleti blokk többi országával együtt – az „ígéret földje”, álmaik beteljesülése volt, ahol (legalábbis a hivatalos propaganda szerint) a munkásosztály uralkodott és egy új, igazságosabb társadalmat épített.

A másik ok, hogy a hivatalos kommunista propaganda mellett – vagy inkább annak ellenére – a magyar kultúra megismertetésében jelentős szerepet játszottak az Indiába került és ott aktív tevékenységet kifejtő magyar misszionáriusok. Küzdelmes munkájukkal, karitatív, iskola- és kórházalapítói tevékenységükkel áldozatos harcot folytattak a szegénység ellen. Mindemellett a magyar misszionáriusok tudományos, oktatási és kulturális munkájukkal is hídként szolgáltak két távoli kultúra között, és hozzájárultak egymás kölcsönös gazdagításához.

Tömöry Edith (1905–1998) Ferences Mária rendi misszionárius nővér (Ferences Mária Misszionárius Nővérek Társasága, Franciscaines Missionnaires de Marie, Institutum Franciscalum Missionarium a Maria, FMM: missziós női szerzetesi kongregáció – a szerk.) egy iparmágnás családban született. Művészettörténetet tanult a budapesti Pázmány Péter Egyetemen, majd tanulmányait a Louvain-i Egyetemen, a párizsi Sorbonne-on és a Perugiai Stranieri Egyetemen folytatta. Az aacheni székesegyház magyar kápolnájáról szóló doktori disszertációját 1931-ben védte meg. Számos nyelven beszélt folyékonyan, köztük franciául, olaszul, németül, latinul és angolul. 1931-ben csatlakozott a Ferences Mária Misszionárius Nővérek rendjéhez, és római kolostorukba költözött. 1948-ban missziós munkára küldték az indiai Madrászba (a mai Csennaiba), ahol akkor alapították meg a Stella Maris College-ot, a független India egyik első női felsőoktatási intézményét. Tömöry Edith még ugyanabban az évben létrehozta a Művészeti Tanszéket, ahol tanszékvezető egyetemi tanárként, majd az intézmény vezetőjeként is dolgozott. 1968-ban kiadott egy átfogó, az indiai és a nyugati képzőművészet történetét ismertető tankönyvet,¹⁰³ majd 1982-ben ennek közel dupla terjedelmű bővített kiadása¹⁰⁴ is elkészült. A könyv azóta húsztíz kiadást ért meg, és a mai napig ez Indiában a művészettörténet legszélesebb körben használt tankönyve és referenciakötete. Nyugdíjazása után még évekig emeritus professzorként folytatta az oktatómunkát, doktori

101 Rana 2006, 154.

102 Dinnyik et al. (szerk.) 1959.

103 Tömöry 1968.

104 Tömöry 1982.

22. kép.

Tömöry Edith vendéget kísér a College kiállításán, 1955. Forrás: A Tömöry-család archívuma

programokat vezetett. Munkásságáért a rangos *Sztrí Ratna* díjjal tüntették ki. Jelentős tudományos tevékenysége mellett sokat tett a magyar-indiai kapcsolatok előmozdításáért is.¹⁰⁵

Varga Bertalan (1906–1988) szalézi szerzetest 1936-ban bízta meg rendje misszionáriusi feladattal Indiában. Asszamban, Bengálban (egy időben a mai Bangládés területén) és Orisszában teljesített szolgálatot. Dárdzsilingben sokáig gondozta Kőrösi Csoma Sándor sírját. Számos, általa gyűjtött és megőrzött emléket, írást adott át az arra járó magyar kutatóknak. Állomáshelyein szerény körülmények között élt, szalmakunyhóban lakott. Paptársai visszaemlékezése szerint a szegényeken mindig segített, ahogyan csak tudott. Nagyon közvetlen volt, családokhoz járt, és még idős korában is szívesen focizott, játszott a gyerekekkel. Magyarországi családtagjaival rendszeresen levelezett.¹⁰⁶ A jezsuita **Polgár István** 1947-ben került Bengálba. Több helyen is szolgált, mindenütt jól szervezett társadalmi segélyezési és iskolarendszert épített ki, folyamatosan a szegények életkörülményeinek javításán munkálkodott. Missziós életének első 34 évében 14 templomot és kápolnát épített, iskolát alapított. Példamutatóan sikeres és eredményes gazdaságot hozott létre, különféle gyümölcsfákkal kísérletezett, halastavat telepített, újfajta tüzelőanyag bevezetésével próbálkozott. Élete utolsó szakaszát Kalkuttában töltötte. Mindvégig büszke volt magyarságára. Nagyrészt amerikai magyar emigránsoktól gyűjtött pénzen goai stílusú kéttornyú templomot épített Csandipurban Szent István magyar király tiszteletére.¹⁰⁷

105 Lázár 2008c, 77–78.

106 Bangha 2011, 146–147.

107 Bangha 2011, 147–150.

Marton Etelka (1909–2011), vagy ahogyan rendtársai ismerték, Lenke nővér 1930-ban csatlakozott a Ferences Mária Misszionárius Nővérek rendjéhez. 1934-ben küldték Indiába. Madhja Pradésban, majd 1968-tól élete végéig Kalkuttában szolgált. Kertészként, ápolónőként, árvák gondozójaként, sekrestyéseként és katekizmustanárnéként dolgozott. Fő küldetése azonban az volt, hogy a hímző részleg vezetőjeként szegény falusi nőket tanítson meg kézimunkázni, ezzel olyan tudást nyújtva nekik, amellyel megélhetést teremthetnek a családjuk számára. A messzi földön is buzgó honleány maradt, a magyar állampolgárságát is mindvégig megtartotta.¹⁰⁸ **Ódor Teréz** (1921–2008) orso lyita nővér 1949-ben érkezett Indiába. Több helyen szolgált rendfőnökként, utolsó állomáshelye a Bihar állambeli Bardíh volt. Az Indiában töltött több mint fél évszázad alatt rengeteget tett a szegények felemeléséért. Iskolákat, kórházakat épített, gyógyított, tanított. Különböző országokból adományokat, gépeket szerzett be. Állandó levelezésben volt a pápával, Teréz anyával és Mindszenty Józseffel. A hercegprímás több alkalommal is nagy elismeréssel nyilatkozott és írt Ódor Teréz missziójáról. Többszöri kérés után, első alkalommal 1964-ben jöhetett haza Magyarországra. Európai útjain minden esetben megragadta az alkalmat arra, hogy belgiumi és hollandiai kitérőkkel különböző segítségeket szerezzen be közössége számára.¹⁰⁹

1956 különleges év volt a magyar-indiai kapcsolatokban. Ez volt a Tagór-centenárium éve, és akkor több indiai kulturális esemény is zajlott Magyarországon. 1956 februárjában a kulturális miniszter egy reprezentatív indiai művészeti kiállítást nyitott meg, amely Tagór festményeit is magában foglalta. 1956 szeptemberétől egy indiai kulturális csoport Sitará Dévi táncosnővel és más klasszikus indiai zenészekkel lépett fel Budapesten és Magyarország más városaiban. A csoportot A.K. Csandá külügyminiszter-helyettes vezetésével indiai tisztviselőkből álló delegáció kísérte. Október elején az indiai kormány Rám Kinkar sántinikétani művész Tagór-szobrát adományozta Magyarországnak, amelyet Balatonfüreden avattak fel. A költő munkásságát kommunista ideológia szerint újraértelmezték, immár az elnyomottak szószólójaként és az antiimperialista harc meghatározó alakjaként aposztrofálták.¹¹⁰

1956. október 23-án forradalom tört ki Magyarországon az elnyomó sztálinista rezsim ellen. November 4-én az orosz csapatok megszállták az országot, és erőszakkal leverték a függetlenségi kísérletet. Az eseményekre az egész világ felfigyelt, a közvélemény Indiában is az agressziót elszenvedők oldalára állt. A hivatalos álláspont India részéről eleinte bizonytalan volt. Dzsaváharlál Néhrú, India miniszterelnöke K. P. S. Ménantól, India Budapestre is akkreditált moszkvai nagykövetétől egy ideig az eseményeket szovjet sajtó szerint interpretáló jelentéseket kapott. Ugyanakkor a forradalom idején már Budapesten tartózkodott **M. A. Rahmán** (1922–2009) fiatal indiai diplomata, azzal a megbízatással, hogy készítse elő egy itteni nagykövetség megnyitását. Rahmán részletesen tájékozódott a történekről, és kiváló kapcsolatokat alakított ki a forradalom néhány kulcsszereplőjével. Ő már nem Moszkván, hanem Bécsen keresztül küldte haza a jelentéseit, amelyek teljesen más képet tártak Néhrú elé, mint a moszkvai beszámolók. Néhrú véleményének megváltoztatásában nagy szerepe volt Baktay Ervinnek,

108 100-year-old nun... 2009.

109 Gyürki 2021.

110 Bangha 2011, 206–207.

aki Rahmán segítségével jutott ki Delhibe a Buddha Dzsajantí alkalmából rendezett ünnepekre, és ebből az alkalomból Néhrúval is találkozott. Bizonyára befolyásolta Néhrút magyar családtagja, Fori Néhrú és Brunner Erzsébet közbenjárása is. India kényes helyzetben volt. Nem kritizálhatták nyíltan a Szovjetuniót Magyarország megszállása miatt, mert szükségük volt az Indiának nyújtott szovjet technológiai és gazdasági segítségre. Emiatt kritika érte a kormányzatot mind a hazai közvélemény, mind a külföld részéről.¹¹¹ Ugyanakkor az indiaiak titkos háttér diplomáciával tudtukra adták a szovjet politikusoknak, hogy a magyarországi beavatkozás mennyit rontott a Szovjetunió hírnevén, hogyan fordul ellenük a világ közvéleménye. Feltehető, hogy több halálra ítélt magyar (például Göncz Árpád és Bibó István) életét Néhrú személyes beavatkozása mentette meg.¹¹²

A forradalom bukása után a két ország viszonya gyorsan rendeződött. A kapcsolatok minden eddiginél jobban felvirágoztak. 1960-ban hosszú távú kereskedelmi és fizetési megállapodást írtak alá, amely élénk kereskedelemhez vezetett a két ország között. A magas rangú indiai állami látogatók legitimálták a Kádár-rendszert.¹¹³

Az 50-es és 60-as években a politika határozta meg azt, hogy mi jelenhet meg Magyarországon az indiai irodalomból. A „fordulat éve” előtt még kiadhatták Vátszjájana klasszikus erotikus művét, a *Kámaszútrát*,¹¹⁴ de utána negyedszázadra száműzték a könyvesboltokból. A klasszikus indiai irodalom fordítását egyébként ösztönözték, de a modern szerzőket ideológiai kritériumok alapján válogatták ki. Az idealista filozófiai és vallási művek teljesen hiányoztak a megjelent könyvek kínálatából. A kommunista rezsim ideológiai alapon sok másodvonalbeli indiai szerzőt részesített előnyben, de a legjobbak közül is bekerültek a lefordított művek közé. Kiadták többek között Nirmalá Prémcsand, Rádzsá Ráó, Csaman Nahal, Ananta Múrtil, Asók Mitran, Dzshábválá, Agjéja és Asók Vádzspéji műveit,¹¹⁵ és megjelent Dzsaváharlál Néhrú *Önéletrajza* is.¹¹⁶ 1959-től beköszöntött a klasszikus indiai irodalom fordításának reneszánsza. Újra kiadták Schmidt József korábbi *Pancsatantra*-fordítását,¹¹⁷ megjelent Molnár István *Hitopadésa*¹¹⁸ és Tellér Gyula Kálidásza: *Méghadúta* (A felhőhírnök)¹¹⁹ új fordítása. 1960-ban Baktay Ervin *Rámájana* és *Mahábhárata* prózai feldolgozásai¹²⁰ láttak napvilágot, 1961-ben Kálidásza *válogatott művei* jelentek meg neves költők fordításában.¹²¹

A Béke Világtanács 1961-et Rabindranáth Tagór születése centenáriusának emlékévé nyilvánította. Az évfordulóra kiadták Kopácsy Margit új Tagór-versfordításait,¹²² valamint egy novelláskötetet Karig Sára angol, német és orosz nyelvből készült fordításaival.¹²³

111 Dixit 2003, 65.

112 Bethlenfalvy 2006, 221.

113 Dixit 2003, 67.

114 Baktay (ford.) 1947.

115 Ráthi 2008.

116 Néhrú 1956.

117 Schmidt (ford.) 1959.

118 Molnár (ford.) 1959.

119 Tellér (ford.) 1960.

120 Baktay (ford.) 1960.

121 Kálidásza 1961.

122 Tagór 1961a.

123 Tagór 1961b.

Az ötvenes évek végének fontos Indiával kapcsolatos irodalmi alkotása **Németh László** *Gándhí halála* című drámája. A mű első változata 1957-ben született, de csak 1962-ben nyerte el végleges formáját. A Thália Színház 1973-ban mutatta be. A színdarab 2018-ban hindí nyelven is megjelent, Girdhar Ráthí és Köves Margit fordításában.¹²⁴

A szanszkrit nyelv tanítása 1947-től újra megindult a Pázmány Péter Tudományegyetem Indoeurópai Összehasonlító Nyelvészet Tanszékén, melynek vezetője **Szemerényi Oszvald** (1913–1996) akadémikus, kiváló nyelvész, etimológus volt. Az Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszék formálisan 1952-ben jött létre, újjászervezése **Harmatta János** (1917–2004) nevéhez fűződik immár az Eötvös Loránd Tudományegyetemre átkeresztelt intézményben. Harmatta a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt. Fő szakterületei az indoeurópai nyelvészet, a klasszikus filológia, az iráni tanulmányok és az indológia voltak. Szanszkrit műveket is fordított, köztük néhány himnuszt a *Rigvédából*.¹²⁵ A tanszék fő tevékenysége ekkor a klasszikus nyelvek (latin és ógörög) nyelvészetének és történetének oktatása volt, a szanszkrit nyelv tanítása fakultatív tantárgyként zajlott. Az indológiát 1956-ban vezették be hivatalos egyetemi tantárgyként a tanszéken. Ez volt az első alkalom, hogy Magyarországon ilyen képzést kínáltak. A modern indiai nyelvek oktatása 1957-ben kezdődött. Az első hindí tanár **Debreczeni Árpád** (1911–1984) volt. Ő írta az első magyar nyelvű hindí tankönyvet.¹²⁶

Indológiai kutatások más intézményekben is folytak, csakúgy, mint ugyanazon egyetem más tanszékein, így a **Magyar Tudományos Akadémia** intézeteiben, közülük mindenekelőtt az Akadémia Keleti Könyvtára vált az indológiai tanulmányok fontos helyszínévé. Hasonlóan a **Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum** is az indiai művészet kutatásának központjává nőtte ki magát. Az indiai gyűjteményről 1946 után Baktay Ervin gondoskodott, majd az egyetemen is tartott előadásokat az indiai művészetről. 1956–57-ben az indiai kormány meghívta Baktayt Indiába, hogy tartson előadást a Buddha Dzsajanti ünnepek alkalmából.¹²⁷ A kongresszus után az indiai szervezők lehetővé tették, hogy Baktay még néhány hónapig Indiában maradjon és anyagot gyűjtsön az *India művészete* című könyvéhez. A gazdagon illusztrált monográfia 1958-ban jelent meg,¹²⁸ és német nyelvre is lefordították.¹²⁹

Voltak olyan tudósok is, akik kénytelenek voltak indológiai munkásságukat formális intézményeken, egyetemeken vagy kutatóintézeteken kívül végezni – elsősorban azok, akik konfliktusba kerültek a kommunista berendezkedéssel. Ilyen magányos tudós volt **Vekerdi József** (1927–2015), aki szinte titokban végezte munkáját, és csak a kommunizmus bukása után kapott hivatalos elismerést. Vekerdit az 1956-os forradalomban való részvétele miatt három év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után harminc évig az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott. Számos klasszikus szanszkrit mű ünnepelt fordítását készítette. Több magyar költővel dolgozott együtt, Dzsajadéva *Gítá Góvindájának* Weöres Sándorral együtt készített magyar

124 Németh 2018.

125 Bethlenfalvy 1980a, 43–44.

126 Debreczeni 1959.

127 Bethlenfalvy 1990, 43.

128 Baktay 1958.

129 Baktay 1963.

változata műfordítási bravúr. Több indiai kitüntetésben is részesült, Magyarországon 2002-ben Széchenyi-díjat kapott.

Indiában az ötvenes évekig keveset lehetett hallani a magyar kultúráról. Talán csak a magyar zene (Reményi Ede hegedűművész vendégszereplései, Liszt Ferenc rapszódái), az irodalomban Jókai Mór egyes művei, a legnagyobb orientalisták (Kőrösi Csoma Sándor, Vámbéry Ármin, Stein Aurél, Baktay Ervin, Fábri Károly), és az Indiában alkotó festőművészek (Sass Brunner Erzsébet, Brunner Erzsébet, Amritá Sér-Gil) lettek ismertek, azok is inkább szűk szakmai körökben. A magyar kultúra első olyan területe, amely igazi tömegsikerért el Indiában, a filmművészet volt. Az első magyar film, amely Indiában nagy hatást ért el, Fábri Zoltán *Hannibál tanár úrja* volt az 50-es évek végén. Ezzel kezdetét vette a magyar filmművészet indiai sikertörténete.

Magyarországon Rádzs Kapúr filmjei arattak először igazán nagy sikert. Nem hallgathatjuk el, hogy az akkori India gyakorlatilag kiszolgálta a kommunista ideológia ízlését. „*A kommunista rezsim számára az általunk kínált képek teljes mértékben megfelelték az ideológia marxista sztereotípiáinak, és fesztiváldíjakkal jutalmaztak bennünket. A baloldali perspektíva természetesen elsőbbséget élvezett.*” – írta erről az időszakról Kisan S. Ráná.¹³⁰

Az ötvenes években Magyarország rendkívül zárt volt a világ felé, Indiába eljutni szinte lehetetlenség volt, hacsak nem hivatalos küldöttség tagjaként. Nagyon érdekes ugyanakkor két magyar nőnek az élete, akik nem Magyarországról érkeztek Indiába. A magyar születésű **Georgette Coty** (1922–2005) Holokauszt-túlélőként, a kommunizmus elől emigrált Ausztráliába, majd onnan a spirituális útkeresés vitte Indiába. Pondicherryben a Srí Auróbindó Ásramba költözött, és ott folytatta alkotó tevékenységét. Új otthonában békére és inspirációra lelt, íróként, költőként, esszéistaként szerzett nevet.¹³¹ Könyvet jelentetett meg magyar nyelven Srí Aurobindó életéről, és magyarra fordította a *Mester Az Anya* című munkáját.¹³² Élete végéig Indiában maradt. Nem csak spirituális útkeresés vitt magyar nőket Indiába. **Messinger Ilona** Törökországból érkezett Indiába, és a 20. század hatvanas éveiben rendkívül népszerű, legendás séfként dolgozott Delhi és Kalkutta vezető szállodáiban, éttermeiben, és ízletes fogásaival szerzett barátokat a magyar konyhának és Magyarországnak. Neve összeforrt a hatvanas évek indiai vendéglátóipari forradalmával.¹³³

Az intézményesülés időszaka (1962–1989)

A kulturális kapcsolatokat még ebben az időszakban is a politika direkt hatása és az erős ideológiai meghatározottság jellemezte, ugyanakkor megfigyelhető a fokozatos elmozdulás is a szakmai érdekek érvényesülése felé. A szakmaiság megerősödéséhez elsősorban a kulturális kapcsolatok intézményesülése teremtette meg a feltételeket.¹³⁴

Rendszerek voltak a kölcsönös, magas szintű állami látogatások. 1961 és 1975 között három alkalommal járt indiai államfő Magyarországon:

130 Ráná 2006, 153.

131 Lázár 2008c, 21–22.

132 Coty 1983a és Coty (ford.) 1983b.

133 *From Hungary... 1960.*

134 109/2008. (IV. 30.) Korm. rendelet...2008, 3992.

Zákir Huszain (1968), V. V. Giri (1970), F. A. Ahmed (1975), valamint két alkalommal indiai kormányfő: Indirá Gándhí (1972) és Rádzsív Gándhí (1988). Magyar részről három miniszterelnöki (Münnich Ferenc – 1961, Kállai Gyula – 1966, Fock Jenő – 1974) és két államfői (Losonczi Pál – 1969, 1976) kiutazásra került sor. A magas rangú látogatások alkalmával számos megállapodás született.

India és Magyarország 1962. március 30-án Újdelhiben **Kulturális Együtműködési Egyezményt** írt alá, hogy biztosítsa az állami támogatást a kölcsönösen előnyös tapasztalatcseréhez és a közös munkához a kultúra, az oktatás és a tudomány területén. Az egyezmény megnyitotta az utat ahhoz, hogy a kulturális kapcsolatok keretei jelentősen bővüljenek, rendszeres és sokoldalú együttműködést indított el. A Kulturális Egyezmény 1962-es aláírása csak a kezdete volt a kulturális kapcsolatok szélesebb körű intézményesülésének. Az Egyezmény rendelkezéseinek végrehajtására a két fél rendszeresen (általában 2-3 évente) megújított kulturális és oktatási csereprogramokat köt. Ezek a csereprogramok a tevékenységek széles körét fedik le, konkrét projekteket tartalmaznak, megvalósításukhoz kvótákat rendelnek, megnevezik a végrehajtásért felelős intézményeket, rögzítik az együttműködés pénzügyi feltételeit.

A kulturális és oktatási csereprogramok mellett további megállapodások is születtek. 1966-ban jegyzőkönyvet írtak alá a középiskolák, főiskolák, egyetemek által kiadott bizonyítványok, oklevelek és diplomák kölcsönös elismeréséről. Később ezt a folyamatot tovább erősítette a két ország tudományos akadémiai között létrejött megállapodás. 1966-ban szerződést írtak alá a két ország tudományos és kutatóintézetei közötti közvetlen kapcsolatok kialakításáról. Ezt 1967-ben csereprogram aláírása követte, amely ösztöndíjakat biztosított a kutatók részére kétoldalú tudományos és műszaki konferenciákon, valamint szimpóziumokon való részvételre. 1973-ban újabb magyar-indiai szerződést írtak alá a tudományos és technológiai együttműködésről. Ezt az egyezményt 1974-ben egy 5 évig érvényes jegyzőkönyvvel erősítették meg. E megállapodások alapján számos tudós, kutató és művész kölcsönös tanulmányútja vált lehetővé. Az államközi egyezmény mellett egyetemek, kutatóintézetek közötti közvetlen megállapodások is születtek, és ezek nyomán pedig újabb utazási lehetőségek nyíltak meg a szakemberek előtt. Immár magánerőből sem volt lehetetlen Indiába eljutni.

India függetlenné válása után megjelentek az Indiáról szóló újabb útleírások, mint például **Kende István** (1917–1988) *India monszun előtt* (1958) című könyve. Az első női útleíró, aki a független Indiáról tudósított, **Ligeti Vilma** (1912–1982) volt. Először 1961-től 1964-ig volt Indiában, majd 1971-ben utazott újabb tanulmányútra. Három könyvben, a *Siva árnyékában*,¹³⁵ *A Gangesz partján*¹³⁶ és az *Indiai arcképek*¹³⁷ címűekben írta meg az élményeit. További útleírások **Kalmár György** (1926–2002) *India. Nyugalom és nyugtalanság*¹³⁸ és **Kormos Zsófia** *Asszonyorsok Indiában*¹³⁹ című könyvei. Ezekben az írásokban egyszerre van jelen az indiai valóság megismerésének és megismertetésének őszinte vágya és az ideológiai ballaszt, amely a „babonák”

135 Ligeti 1966.

136 Ligeti 1969.

137 Ligeti 1977.

138 Kalmár 1971.

139 Kormos 1977.

és „idejétmúlt szokások” ellen a marxista felvilágosítást, az igazságtalanságok felszámolására pedig a társadalmi haladást (azaz a szocialista forradalmat) kínálja gyógyírként.

Az intézményesülési folyamat csúcspontját a **Delhi Magyar Tájékoztatói és Kulturális Központ** (DMTKK) megnyitása jelentette 1978-ban. A Központ a világszerte működő magyar kulturális intézetek hálózatának részeként alakult meg. A delhi magyar intézet sokáig az egyetlen magyar intézet volt Ázsiában. Legfontosabb feladata, hogy bemutassa a magyar kultúra és tudomány legkiválóbb teljesítményeit az indiai közönségnek, megerősítse a két ország közötti kulturális, tudományos és oktatási kapcsolatokat, segítse az egyetemeket, kutatóintézeteket, kulturális intézményeket, tudósokat, művészek egymásra találását, gondoskodjon a különféle kétoldalú csereprogramok végrehajtásáról. A DMTKK részt vesz a tudósok, hallgatók, kiállítások, művészek, zenészek, fellépő csoportok utazásainak előkészítésében és lebonyolításában, ösztönzi és segíti az egyetemeket, a különböző művészeti és alkotóközpontokat, tudományos műhelyeket közvetlen kapcsolatait. Fontos feladata továbbá az intézetnek a magyar-indiai kulturális kapcsolatok történetének feltárása, e gazdag örökség gondozása, a kapcsolatokban kiemelkedő szerepet játszó személyiségek életművének bemutatása. Az intézet megnyitásától a magyar-indiai kulturális kapcsolatok addig még soha nem tapasztalt intenzitással fejlődtek tovább.¹⁴⁰

Ahogy a hindí és más indiai nyelvek oktatásának magyarországi központja az **ELTE Indológia Tanszéke**, úgy a magyar nyelv indiai tanításának bázisa a **Delhi Egyetem**, ahol 1969 óta folyik magyar nyelvoktatás az oktatási csereprogram alapján kiküldött magyar vendégoktató közreműködésével. Az első vendégoktatók **Vágó György**, **Bethlenfalvy Géza** és **Wojtilla Gyula** voltak. A DMTKK-ban szintén tanítottak magyar nyelvet magyar vendégtanár közreműködésével.¹⁴¹

Időközben India is erősítette kulturális jelenlétét Magyarországon. Bár egyelőre külön indiai intézet nem nyílt hazánkban, a budapesti Indiai Nagykövetség aktív kulturális diplomáciájának köszönhetően az indiai kultúra ismét rendkívül népszerűvé vált.

Az Indiával foglalkozó szakemberek képzésének legfontosabb intézménye az **ELTE Indológia Tanszéke** volt. A tanszék 1953-as újjászervezése után elsősorban a szanszkrit filológiai tanulmányokra esett a hangsúly. **Töttössy Csaba** (1931–2011) klasszika-filológus, indogermanista professzor 1953-tól oktatott a tanszéken, 1987-ben lett annak vezetője. Tanítványai közül sokan a klasszikus indológia egy-egy területének nemzetközileg elismert szakembereivé váltak. Ez az arculat egészült ki 1981 után **Négyesi Mária** révén a hindí nyelv magas szintű oktatásával, a modern India értő megismertetésével.¹⁴²

A tanszék oktatói és hallgatói közül sokáig egy sem jutott el Indiába, ez a lehetőség csak az 1960-as évek végétől nyílt meg. Onnantól kezdve azonban szinte valamennyi ott végzett hallgató járt Indiában, az oktatók és a hallgatók közül többen is ott szereztek tudományos fokozatot. A tanszéknek számos olyan hallgatója volt, aki később nem csak a hazai, de a nemzet-

140 Lázár 2008d.

141 Köves 2010b.

142 Négyesi 2013, 117–129.

közi indológiában is hírnevet szerzett. A tanszéken végzett többek között **Bethlenfalvy Géza** (1936–2021), **Puskás Ildikó** (1942–2009), **Major István**, **Wojtilla Gyula**, **Karsai György**, **Fehér Judit** (1953–2019), **Kelecsényi Ágnes**, **Ruzsa Ferenc** és **Renner Zsuzsanna**.

Az ELTE Indológia Tanszéke mellett más fontos tudományos műhelyek is neveltek kiváló indológusokat. Többek között megemlítendő **Horváth Vera** (1926–1986) és **Tóth Edit** (1932–1965) művészettörténész-muzeológus, **Aradi Éva** az indiai irodalom és a hindí nyelv specialistája, **Gáthy Vera** (1941–2017) történész-szociológus, **Balogh András** történész, **Keserü Katalin** művészettörténész és **Lévai Imre** közgazdász munkássága.

A 70-es évektől sokat változott a magyar szellemi élet. Az ideológiai témákban a hatalom merevsége lassan felolvadt. Az indológiai vizsgálatok köre és sokszínűsége ebben az időszakban jelentősen bővült. Az első összefoglaló munka India történelméről még egy szovjet mű fordítása volt,¹⁴³ de rövidesen magyar indológusok is publikáltak összefoglaló munkákat Indiáról, mint például **Puskás Ildikó**,¹⁴⁴ **Gáthy Vera**,¹⁴⁵ **Wojtilla Gyula**¹⁴⁶ és **Major István**.¹⁴⁷ Az ideológiai megfontolások lassan leolvadtak, jogakönyvek és vallási irodalom is kezdett megjelenni, mint például **Vígh Béla** jogáról¹⁴⁸ és **Téchy Olivér** buddhizmusról¹⁴⁹ írt munkái.

A 70-es és 80-as években hatalmas érdeklődés volt tapasztalható az indiai irodalom iránt Magyarországon. Sok szerző megjelent, klasszikusok és modernnek egyaránt. A klasszikusok fordításában többek között **Töttössy Csaba**, **Vekerdí József**, **Jánosy István**, **Kerényi Grácia**, **Tóth Edit** és **Szerdahelyi István** járt élen. A modern szerzők között megjelentek **Bhabáni Bhattacsarja**, **Mulk Rádzs Ánand**, **T.S. Pillai**, **Móhan Rákés**, **Khushvant Szingh**, **Giris Karnád**, **R. K. Nárájan** és **Rádzsá Próktar** művei. Magyarország legjobb költői közül néhányan, mint például **Franyó Zoltán**, **Nagy László** és **Weöres Sándor** az indiai költészet fordításában is jeleskedtek. **Hubay Miklós** (1918–2011), **Garai Gábor** (1929–1987) és **Orbán Ottó** (1936–2002) írói munkásságára is nagy hatással voltak az indiai útjuk során szerzett élményeik.

Néhány indiai irodalmár Magyarországról is gyűjthetett közvetlen tapasztalatokat, mint például **H. R. Baccsan**, **M. Góvinnan**, **Amritá Prítam**, **Girdhar Ráthí** és **Amrit Ráj**. **Petőfi Sándor**, **Ady Endre**, **Radnóti Miklós**, **Juhász Ferenc**, **Weöres Sándor** verseit, a magyar próza- és drámairodalom alkotásait több indiai nyelvre is lefordították. A fordítók közül **Raghuvír Szaháj**, **Visnu Kharé**, **Bhanvar Szuráná**, **Girdhar Ráthí** és **Csandra Kiran Ráthí** neve érdemel említést.¹⁵⁰

A magyar filmeket a 70-es évek elejétől kezdték rendszeresen vetíteni Indiában, hatalmas sikerrel. A 80-as években már kb. 400 magyar filmet vetítettek évente, elsősorban a DMTKK és a különböző városokban működő filmtársaságok együttműködésének köszönhetően.

143 Antonova et al. 1981.

144 Puskás 1984.

145 Gáthy 1970; 1974.

146 Wojtilla 1988.

147 Major 1978.

148 Vígh 1972; 1980.

149 Téchy 1986.

150 Köves 2010a.

A második világháború után több kísérlet zajlott a háború előtt aktív **Magyar-Indiai Társaság** újjáalapítására, de a politikai hatalom kizárólag a Szovjetunióval és a szocialista országokkal engedélyezte baráti társaságok működtetését. A Magyar-Indiai Baráti Társaság újjáéledésére egészen 1988-ig kellett várni. Indiában már 1988 előtt léteztek **indiai-magyar baráti társaságok** Delhiben és több más indiai városban (Csandígarh, Udaipur, Kolkata, Csennai, Haidarábád, Mumbaí, Puné). Ezek tagsága főként a magyar filmek iránt rajongó filmklub-hálózatból került ki.

A rendszerváltozás után (1989-től)

A Szovjetunió és a szocializmus összeomlását követően mind a magyar, mind az indiai külpolitikát újraorientálódás jellemezte. Magyarország a Nyugat felé fordult, 1997-ben a NATO, 2004-ben az Európai Unió tagja lett. Az indiai külpolitika fő céljává egy multipoláris világ létrehozása és fenntartása vált, ily módon megnövelve saját befolyását a világpolitikában.¹⁵¹ Ezeknek a változásoknak a fényében szükségessé vált, hogy a két ország új alapokra helyezze a kapcsolatait.¹⁵²

Az 1989-es változások után a folyamatosság tudatos vállalása vált a magyar-indiai kapcsolatok jövőjét alakító tényezővé. Bár a kereskedelmi kapcsolatok gyakorlatilag teljes újraszervezésére volt szükség, a politikai kapcsolatok intenzívek maradtak. Folyamatosak voltak a magas szintű látogatások. A rendszerváltozás óta egy államfői (Göncz Árpád – 1991), három miniszterelnöki (Medgyessy Péter – 2003, Gyurcsány Ferenc – 2008, Orbán Viktor – 2013) és három parlamenti elnöki (Gál Zoltán – 1994, Áder János – 1999, Kövér László – 2012) látogatásra került sor Indiában, miközben Budapesten üdvözölhettük S. D. Sarma indiai államfőt (1993). Hamid Anszári alelnök 2016-ban látogatott Magyarországra.

A magyar-indiai kulturális kapcsolatokban is új időszak köszöntött be. Az új koncepció a direkt politikai propaganda helyett a minőséget és a tartalmas, érdemi együttműködést hangsúlyozta. A rendszerváltozás a kapcsolatok intézményesülésének folyamatát tovább erősítette. Megszakítás nélkül folytatódott az együttműködés a kulturális és oktatási csereprogramok alapján. 1992-ben a két ország kormánya megújította a tudományos és technológiai együttműködésről szóló megállapodást. 2008-ban Közös Stratégiai Kutatási Alap felállításáról szóló szándéknyilatkozatot írtak alá. Az Alaphoz mindkét fél 1-1 millió euró összeggel járul hozzá, amelyet a magyar és indiai partnerek által benyújtott közös kutatási és technológiai pályázatok finanszírozására használnak fel. A *Stipendium Hungaricum* program keretében Magyarország kormánya 200 ösztöndíjat biztosít indiai hallgatók és kutatók részére magyar felsőoktatási intézményekben, elsősorban a természet- és élettudományok, az információ-technológia, a gazdaságtudományok, az üzleti, a menedzsment- és a mérnökképzés területén. Jelentős számú indiai hallgató folytat hazánkban önköltséges alapon felsőfokú tanulmányokat.¹⁵³

A 90-es években nagy és lelkes érdeklődés mutatkozott az indiai gondolkodás és vallások iránt Magyarországon, ami csak az első világháború utáni

151 Singh (szerk.) 2009, vi.

152 Joshi (szerk.) 2000, 76-77.

153 Lázár 2018b.

23. kép.

Kubassek János, Bethlenfalvy Géza és Wojtilla Gyula megbeszélést tartanak a Magyar Földrajzi Múzeumban a Baktay-konferencia előtt, 1990. február 27. Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum, Adattár

évek hasonló érdeklődési hullámához hasonlítható. Ennek oka nyilvánvalóan a hirtelen jött változásokban, az addig szilárdnak tűnő értékek összeomlásában keresendő. A nyugati civilizáció problémái sokak figyelmét irányították a belső értékeket hangsúlyozó keleti kultúrák szellemi örökségére. A materializmus kötelező doktrínája után sokan vágytak spirituális és vallási élményekre, és ezt többen a keleti vallásokban találták meg. Az újonnan létesült indiai eredetű vallási közösségek számos, saját közösségük vallási felfogását tükröző történeti, filozófiai összefoglalót, a klasszikus vallási irodalomból készült fordítást, szöveggyűjteményt jelentettek meg.

Ez a növekvő érdeklődés a tudományos indológiára is pozitív hatással volt. Az új jelenségek között nehezen tájékozódó laikusoknak is jó és megbízható útmutatásra volt szükségük a keleti kultúrák és vallások dzsungelében. Ezt az igényt **Baktay Ervin**, **Schmidt József** és mások műveinek újrakiadásával, a nemzetközi indológiai irodalom alapl műveinek lefordításával, valamint kiváló magyar indológusok, többek között **Puskás Ildikó**,¹⁵⁴ **Wojtilla Gyula**¹⁵⁵ és **Gáthy Vera**¹⁵⁶ új összefoglaló munkáival elégtették ki.

A magyar-indiai kapcsolatoknak immár olyan fejezeteivel is lehetett foglalkozni, amelyek korábban tiltottak voltak, mint például India viszonyával az 1956-os magyar forradalomhoz. 2006-ban fontos, az indiai Külügyminisztérium archívumából származó dokumentumokat tartalmazó kötet jelent meg *India és a magyar forradalom 1956* címmel.¹⁵⁷ Megjelentek

154 Puskás 1991; 2000.

155 Wojtilla 1998.

156 Gáthy 1989; 2017.

157 Tóth (szerk.) 2006.

az 1956-ban Magyarországon szolgálatot teljesítő indiai diplomata, M. A. *Rahmán emlékiratai* is.¹⁵⁸

A 90-es években az indiai irodalom iránti érdeklődés is újra fellángolt. Számos klasszikus indiai irodalmi mű fordítását ismét megjelentették. Újra lehetett olvasni **Rabindranáth Tagór** műveit a régi fordításokban. Ugyanakkor új fordítások is megjelentek. **Vekerti Józsefnek**, a kiváló szanszkrit tudósnak és műfordítónak a kommunistákkal szembeni ellenállása miatt 1989 előtt csak korlátozott lehetőségei voltak munkái kiadására. A 90-es években azonban már egy egész sorozat kiváló fordítása megjelenthetett ókori szanszkrit és páli szövegekből. **Bangha Imre** és **Déri Balázs** együttműködésének köszönhetően láttak napvilágot Ánandghan és Mírá Báí eredetiből fordított verseskötetei. Új fordításokat publikált többek között **Gáthy Vera**, **Tenigl-Takács László** és **Borbély Judit Bernadett** is. Az ezredfordulótól az indiai irodalom népszerű maradt Magyarországon, bár kevesebb új fordítás jelent meg, mint azelőtt. A modern indiai irodalomból **Salman Rushdie**, **Vikram Seth**, **Vikász Szvarúp**, **Gíta Méhtá** és **Bísham Száhní** könyveit vehették kézbe az olvasók. Fontos antológiák láttak napvilágot indiai prózaíróktól **Négyesi Mária** és **Greskovits Endre** szerkesztésében.¹⁵⁹ A legfontosabb magyar fordítások elérhetővé váltak az interneten is.¹⁶⁰

Indiában a magyar irodalomból készült fordítások száma jelentősen megnőtt. A közvetítő nyelvből készült (bár magas színvonalú) fordítások mellett egyre több készült közvetlenül magyar nyelvből. Külön meg kell említenünk **Indu Mazáldán** nevét, aki immár a magyar klasszikusok és modern szerzők egész sorát fordította hindí nyelvre. Ebben az időszakban megjelentek **Madách Imre**, **Kosztolányi Dezső**, **Móricz Zsigmond**, **Németh László**, **Kafka Margit**, **Kertész Imre**, **Márai Sándor**, **Spiró György**, **Szabó Magda**, **Dragomán György**, **Háy János** írásai, magyar költészeti, novella- és népmese-antológiák.

Az ELTE Indológia Tanszékén folytatódott a szanszkrit, a hindí és más indiai nyelvek oktatása. 1992-től részt vettek az oktatásban hindí nyelvet és irodalmat oktató vendégprofesszorok is: **Aszgar Vadzsáhat**, **Laksman Szingh Bist**, **Ravi Prakás Gupta**, **Umásankar Upádhjáj**, **Pramód Kumár Sarma**, **Vidzsajá Szatí**, **Ráma Jádav** és **Dilíp Sákja**. A tanszéken folyó munkának köszönhetően felnőtt az indológusok egy újabb generációja. Közülük többek között a felsőoktatásban dolgozik: **Ittész Máté**, **Dezső Csaba**, **Sági Péter** az ELTE, **Bangha Imre** az Oxfordi Egyetem, **Törzsök Judit** a Lille-i Egyetem, **Kovács Hajnalka** a Harvard Egyetem, **Szántó Péter** a Leideni Egyetem, **Körtvélyesi Tibor** a Tan Kapuja Buddhista Főiskola és **Jeney Rita** a Bhaktivedánta Hittudományi Főiskola oktatója.

A Delhi Egyetemen is megszakítás nélkül tovább folyt a magyar nyelvoktatás. A rövidebb ideig ott működő **Sörös Gábor** és **Helmich Zoltán** mellett a leghosszabb ideje ott tevékenykedő vendégoktató **Köves Margit**, aki 1983-ban kezdett lektorként magyar nyelvet tanítani a Delhi Egyetemen, amely munkát kisebb megszakításokkal a mai napig végzi. Tudományos

158 Rahmán 2006.

159 Négyesi (szerk.) 1998; Greskovits (szerk.) 2008a; 2008b.

160 Terebess Ázsia E-tár. <https://terebess.hu/keletkultinfo/tagorevers.html>

tevékenysége a buddhista tanulmányok, a magyartanítás módszertana és az összehasonlító irodalomtörténet terén is jelentős.¹⁶¹

India határozott erőfeszítéseket tett magyarországi kulturális jelenlétének intenzívebbé tételére. Bár 2010-ig nem volt indiai kulturális központ Budapesten, az indiai nagykövetség tevékenysége gyakorlatilag sok tekintetben pótolta egy ilyen intézmény hiányát. Az ELTE Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszékével közösen 1992-ben elindították az Indiai Kultúra Orientációs Kurzusát, amelynek keretében ingyenes hindí nyelvórákat és Indiáról szóló előadásokat, kulturális programokat szerveztek. Az **Indiai Kulturális Központ** 2010-ben nyitotta meg kapuit a nagyközönség számára. 2014-ben vette fel az **Amritá Sér-Gíl Indiai Kulturális Központ** nevet. Az intézet rövid idő alatt rendkívül népszerű lett, és fontos helyet foglal el a budapesti kulturális életben.

A Delhiben működő **Magyar Tájékoztatási és Kulturális Központ** (jelenlegi nevén **Liszt Intézet Magyar Kulturális Központ**) tevékenysége a rendszerváltozás után minden addiginál intenzívebbé vált. Megszabadulva az ideológiai béklyóktól, az intézet széleskörű szakmai kapcsolatokat alakított ki az indiai kulturális, oktatási és tudományos intézményekkel, és minden eddiginél nagyobb számú, átütő hatású rendezvényt szervezett. Terjedelmi okok miatt a Központ rendezvényeinek csak vázlatos ismertetésére szorítkozhatunk. A legnagyobb hatást a kulturális fesztiválok váltották ki. Ilyen komplex rendezvények korábban is voltak, a rendszerváltás után azonban határozottan növekedett ezek száma. Ezeket a programokat kiemelten magas fokú láthatóság jellemezte, amelyet magas szintű politikai jelenlét és médiafigyelem tett lehetővé. A két ország kulturális kapcsolatai történetének legnagyobb kulturális fesztiváljai a *Magyar Masala*, a *DMTKK 30 éve* és a *Magyar Rapszódia* voltak.¹⁶² A legnépszerűbb programok hagyományosan a filmvetítések. Bár a vetítések száma a 70-es, 80-as évekhez képest csökkent, a 21. század első évtizedében még mindig kb. 120 filmelőadást tartottak egy évben. Népszerűségben a második helyen a zenei események álltak, a klasszikus zene, jazz vagy folk egyaránt, a műfaj legkiválóbb képviselőinek előadásában. Az intézet évente mintegy 20 művészeti kiállítást szervezett, ezek közül többet az ország legnagyobb presztízsű kiállítótermeiben.

Magyarországon az indológiai kutatásnak továbbra is fontos központja a **Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum**, ahol többek között **Kelényi Béla** publikált számos, Indiával kapcsolatos kutatási eredményt. Jelenleg **Aklan Anna Katalin** gondozza az indiai és dél-ázsiai gyűjteményt. Az érdeklődő **Magyar Földrajzi Múzeum** élén **Kubassek János** végez fontos indiai terpmunkákat, szervez kiállításokat, konferenciákat és publikál fontos indiai témájú munkákat.¹⁶³ **Pap Ágnes** az **Országos Széchényi Könyvtárban** folytat indológiai kutatásokat, **Radnóti Alice** a szikh vallás és a pandzsábi régió történelmével foglalkozik.

Az utóbbi években számos, a modern India politikájával, társadalmával és kultúrájával foglalkozó oktatói bázis alakult ki, amelyekben több, említésre érdemes kutató tevékenykedik. A **Pécsi Tudományegyetem Föld-**

161 Köves 2010b.

162 Lázár 2008a; 2008b; 2011.

163 Kubassek 1993; 1994; 1999.

rajzi és Földtudományi Intézetében Wilhelm Zoltán elsősorban India földrajzával foglalkozik, a **Szentágothai János Kutatóközpontban Zagyi Nándor** végez politikai földrajzi kutatásokat. **Háda Béla** történész, politológus a **Nemzeti Közszolgálati Egyetem Stratégiai Védelmi Kutatóintézetében** India kül- és biztonságpolitikáját kutatja, **Jany János** jogtörténész, orientalista, a **Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nemzetközi és Politikatudományi Intézetében** a jog modern indiai társadalomban betöltött szerepével foglalkozik. **Szivák Júlia**, ugyanennek az egyetemnek a **Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoportjában** az indiai populáris kultúra, elsősorban a filmipar kérdéseit kutatja. **Szenkovics Dezső**, a **Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvári Kar Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszékén** az indiai geopolitika és a magyar-indiai kapcsolatok témájában jelentetett meg tanulmányokat. A **Neumann János Egyetem Eurázsia Központja** kül- és biztonságpolitikai szempontból foglalkozik a mai Indiával. **Lázár Imre** kutatói munkáját intézményi háttér nélkül végzi. A kulturális diplomácia elméleti és gyakorlati kérdéseit, a különböző kultúrák közötti kommunikációt és a magyar-indiai kulturális kapcsolatok történetét kutatja.

A modern Indiával foglalkozó jelentősebb publikációk az utóbbi években a *Fókuszban India – Az ébredő nagyhatalom*,¹⁶⁴ a *Kultúr diplomácia Ázsiában*¹⁶⁵ című tanulmánykötetek, valamint a *Modern Geográfia*¹⁶⁶ és az *Eurázsia Szemle*¹⁶⁷ című folyóiratok tematikus dél-ázsiai számai voltak.

Az intézményesülés folyamatának kiteljesedéseként értékelhető, hogy a rendszerváltozást követően több, az indiai kultúrához, vallásokhoz köthető intézmény, egyesület, társaság jelent meg Magyarországon. Közülük érdemes megemlíteni az 1991-ben megalapított **Tan Kapuja Buddhista Főiskolát** és a 2001-ben létrejött **Bhaktivédánta Hittudományi Főiskolát**. A romák felemelése céljából, az indiai szellemiség által inspirálva jött létre a **Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium** és a **Dr. Ámbédkar Gimnázium, Szakképző Iskola, Speciális Szakiskola és Általános Iskola**. Magyarországon ma már több tucat minősített jogaiskola és több száz jógaoktató tevékenykedik. 1997-ben alapította a **Sivasakti Kalánanda Táncszínházat Budapest** **Somi Panni** indológus, táncművész, a dél-indiai bharatanátjam tánc elismert képviselője. Számos magyar zenész és táncos műveli magas színvonalon az indiai klasszikus zenét és táncokat, több magyar képzőművész jár rendszeresen Indiába.

A magyar-indiai kulturális kapcsolatok ápolásában jelentős szerepe van a **Magyar-Indiai Baráti Társaságnak**. A Társaság az 1988-as újjáalapítás óta folyamatosan működik. Részt vesz a két ország kölcsönös megismertetésében és népszerűsítésében, közreműködik a két ország kulturális emlékeinek, hagyományainak további felkutatásában és megőrzésében. Munkájába bevonja azokat a szakembereket, akik felkészültségüknél fogva elő tudják segíteni a kitűzött célok megvalósítását.

Az utóbbi évek számos kihívás elé állították a magyar-indiai kulturális kapcsolatokat. India nemzetközi politikai és gazdasági szintéren regionális

164 Lázár, (szerk.), 2018a.

165 Gulyás és Szilágyi (szerk.), 2021.

166 *Modern Geográfia* 2022. 17 (2).

167 *Eurázsia Szemle* 2022. 2 (3).

hatalmi tényezővé vált, és célja, hogy globális tényezővé váljék. Az ország határozott *softpower*-offenzívába kezdett a világban, amelyben a kulturális diplomáciának is kiemelt szerepet szán. Megnövekedett nemzetközi reputációja következtében a világ is egyre jobban figyel Indiára, és egyre több ország szándéka, hogy a kulturális diplomácia eszközeivel erősítse kapcsolatait a szubkontinenssel. Más országok jelentős anyagi és humán erőforrást mozgósító kulturális offenzívájával nehéz állni a versenyt. Indiában – a világ más térségeihez hasonlóan – jelentősen megváltoztak a kulturális fogyasztási szokások. A kulturális diplomácia hagyományos módszereivel egyre nehezebb megszólítani az indiai közönséget, elsősorban a fiatalabb generációkat. Ezt a réteget már sokkal inkább a virtuális térben, a közösségi médián keresztül lehet elérni. Ezért erre a területre a korábbinál nagyobb figyelmet kell fordítani. Mindemellett az intézetnek valódi presztízst és médiafigyelmet továbbra is a valós fizikai térben, elit helyen, elit közönség előtt játszódó programok biztosítanak. Ebből a szempontból nagy veszteség, hogy az intézetnek 2018-ban el kellett hagynia a jól ismert, rangot biztosító székházat, és egy új, hasonlóan nagy presztízssű, méltó székházba költözés mindaddig nem sikerült. További kihívás volt a Covid-19 világjárvány, amely Indiát is válságos helyzetbe sodorta. Mindezek a változások az intézet tevékenységét először külső helyszínekre, majd szinte teljesen a virtuális térbe szorították. A valós térbe való visszatérés a legtöbbször nem könnyű és nem automatikus.

Ezek az új fejlemények teljesen új helyzetet teremtettek. Rámutattak arra, hogy a kulturális diplomácia nagyon sérülékeny és vannak korlátai. A kapcsolatok kiépítése időigényes folyamat, de ha nem tudunk időben válaszolni a kihívásokra, a károknak azonnali és helyrehozhatatlan hatása lehet. Amennyiben meg kívánjuk őrizni azt a kivételes pozíciót, amelyet a magyar kultúra indiai recepciójában évtizedek folyamatos építkezésével értünk, továbbra is prioritásként szükséges kezelni ezt a területet, és az eddiginél is több figyelmet, anyagi és emberi erőforrást kell biztosítani a magyar-indiai kulturális kapcsolatok további erősítése érdekében végzett munkához.

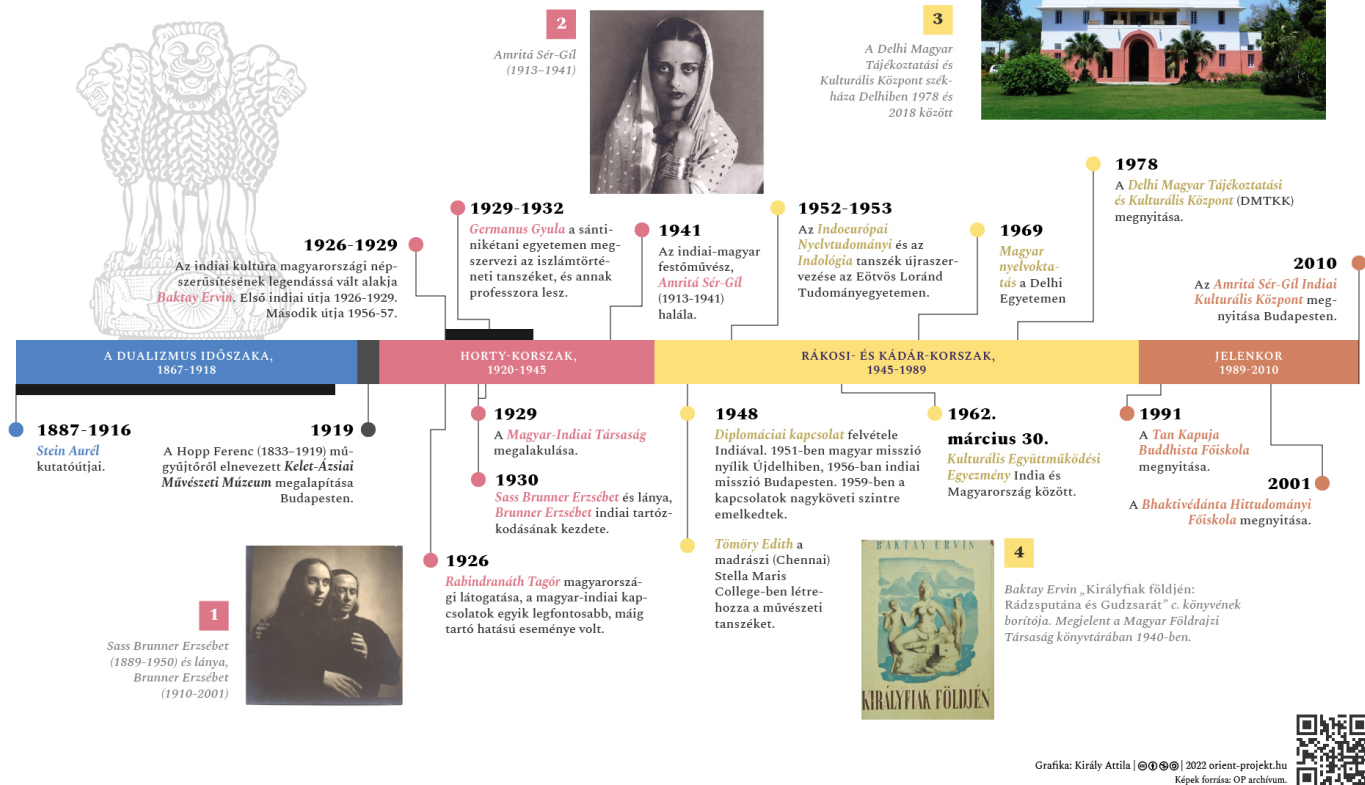
Összegzés

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a hatalmas térbeli távolság, a kulturális struktúrák és a mentalitás jelentős különbségei ellenére a Magyarország és India közötti kultúraközi kommunikációnak nagy múltra visszatekintő hagyománya és intenzív gyakorlata alakult ki. A két ország közötti kulturális kapcsolatok fejlődése organikus, folyamatos volt, és nem érintették a két ország külpolitikai orientációjában bekövetkezett változások. A kulturális kapcsolatok gazdag és tartalmas története folyamatosan példa és hivatkozási alap maradt. A két ország részéről őszinte, nyitott és a kölcsönös tiszteleten alapuló érdeklődés tapasztalható egymás iránt.

A kulturális kapcsolatok az intézményesülés magas fokát érték el. Az erős intézményi háttér (a Kulturális Egyezmény és az egyéb kulturális, tudományos, oktatási egyezmények és csereprogramok egész sora mind kormányközi, mind nem-kormányközi szinten, a kulturális intézetek tevékenysége Újdelhiben és Budapesten) megteremtette az alapot ahhoz, hogy a kulturális diplomácia a két ország kapcsolatainak fontos dimenziójaként jelenjen meg. A rendszerváltozás után új típusú kulturális diplomácia vált meghatározóvá, a kapcsolatok megszabadultak az ideológiai terhektől és az együttműködés meghatározó tényezőivé a szakmai érdekek váltak.

INDIAI KAPCSOLATOK 1887-2010

A Magyarország és India közötti kapcsolattörténet néhány fontos állomása az Orient-Projekt.hu gyűjtésében.

Grafika: Király Attila | ©OP | 2022 orient-projekt.hu
Képek forrása: OP archívum.

Jelentős változások játszódtak le a kapcsolatok szereplői körében. A huszadik század közepéig szinte kizárólag magánkezdemenyvezésekről beszélhetünk, majd az ötvenes évektől a kilencvenes évekig a kormányzati tényezők játszottak szerepet. A tudósok, hallgatók, kiállítások, művészcsoportok és egyéni művészek cseréje szinte kizárólag a csereprogramok keretében zajlott. Az idő múlásával egyetemek, kutatóintézetek, alapítványok, egyesületek, társaságok, valamint – ismét – egyéni szereplők léptek színre. Ma már a kulturális diplomáciának ezek a nem-kormányzati szereplői jelentős részt vállalnak a kapcsolatokból.

A magyar-indiai kulturális kapcsolatoknak gyakorlatilag valamennyi területén jelentős eredmények születtek. A szilárd politikai kapcsolatok és az intenzív kulturális diplomácia kölcsönösen előnyös hatást gyakorolt egymásra és segítette a bilaterális kapcsolatok más területeinek a fejlődését is. A két ország közötti kulturális diplomácia olyan sikertörténet, amelyre csak kevés hasonló példa van a nemzetközi gyakorlatban.

24. kép. Magyarország és India közötti kapcsolattörténet néhány fontos állomása az Orient Projekt gyűjtésében

Nyilatkozatok

Adatelérhetőségi nyilatkozat. A szerző megerősíti, hogy a mű eredményeit alátámasztó kutatási adatokat a tanulmány tartalmazza.

Összeférhetetlenségi nyilatkozat. A szerző nyilatkozik, hogy összeférhetetlenség nem áll fenn.

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ ⓘ ⓘ ⓘ CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

100-year-old nun hailed as unsung Mother Teresa. (2009). *Union of Catholic Asian News*, July 16.

109/2008. (IV. 30.) korm. rendelet a Magyar Népköztársaság Kormánya és az Indiai Köztársaság Kormánya között New Delhiben, az 1962. évi március hó 30. napján kötött kulturális együttműködési egyezmény kihirdetéséről. (2008). *Magyar Közlöny* 69, 3992.

Antonova, K. A., Bongard-Levin, G. M., Kotovszkij, G. K., (1981). *India története*. Ford. Puskás I., Major I. Budapest: Kossuth Kiadó – Gondolat Kiadó.

Báji Patay S., (1781). *A régi indusok böltselkedések, az az példákkal jó erköltsök-re tanító könyvetske*. Eger: Püspöki ny.

Baktay E., (1932). *India*. Budapest: Singer és Wolfner.

Baktay E., ford., (1947). *Vátszjájana: Káma-szútra*. Budapest: Barka.

Baktay E., (1958). *India művészete a történelem és a művelődés keretében az őskortól a XX. századig*. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.

Baktay E., ford., (1960). *Rámájana és Mahábhárata*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Baktay E., (1963). *Die Kunst Indiens*. Budapest – Berlin: Akademie Verlag – Terra Verlag.

Balázs D., szerk., (1993). *Magyar utazók lexikona*. Budapest: Panoráma.

Balázs F., (2002). *Bejárom a kerek világot*. Budapest: Zeus Könyvek.

Bálint, G. Szentkatolnai, (1898). Tamul (dravida) tanulmányok két részben. Első rész: Tamul nyelvtan (latinos átírással) tekintettel a többi tizenegy társnyelvre és a magyarra. Második rész: Magyar-tamul gyöknyomozó szótár tekintettel a közép-turánzás főbb nyelveire. In: Gróf Széchenyi Béla keletázsiai útjának tudományos eredménye 1877-1880. Második kötet. Budapest.

Bangha I., (2011). *Jöttem a Gangesz partjairól: Bengáli kultúra és magyar irodalom*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Bangha I., (2022). Magyarországról származó utazók a 19. századi Indiában. *Modern Geográfia* 17(2), 9–23. <https://doi.org/10.15170/MG.2022.17.02.02>

Barry, E., (2017). Shobha Nehru Dies at 108; Escaped Holocaust and Married Into Indian Politics. *The New York Times*, April 28.

Bendiner, H., (1937). Magyar operaénekesnő látogatása Rabindranath Tagorenál. *Színházi Élet* 27 (47), 18–19.

Fülöp-Miller H., (1938). Látogatás Mahatma Gandhinál. *Ujság*, XIV(1), 15.

Berzenczey L., (2006). *Szentpétervártól Bombayig*. Közreadja: Marczell, P. Kolozsvár: Kriterion Kiadó.

- Bethlenfalvy, G., (1980a). *India in Hungarian Learning and Literature*. New Delhi: Munshiram Manoharlal.
- Bethlenfalvy, G., (1980b). *Charles Louis Fabri. His Life and Work*. New Delhi: Sterling Publishers.
- Bethlenfalvy, G., (1990). *Enchanted by India. Ervin Baktay (1890 – 1963) Life and Works*. New Delhi: HICC.
- Bethlenfalvy G., (2006). Utószó. A távoli barát. In: Tóth, M., szerk. *India és a Magyar forradalom. Dokumentumok az Indiai Köztársaság Külügyminisztériumának archivumából*. Budapest: Argumentum Kiadó, 215 –223.
- Büchler P., ford., (1915). *Manu törvényei*. Budapest: Az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának Kiadványai.
- Coty, G., (1983a). *Sri Aurobindo 1872–1950, Életrajzi adatok*. Pondicherry: Sri Aurobindo Ashram Trust.
- Coty, G., ford., (1983b). *Sri Aurobindo: Az Anya*. Pondicherry: Sri Aurobindo Ashram Trust.
- Csokonai Vitéz M., (1973). Az ázsiai poézisről. In: *Csokonai Vitéz Mihály minden munkája I–II*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 170–184.
- Debreczeni Á., (1959). *Hindí nyelvkönyv kezdők részére*. Budapest: József Attila Szabadegyetem.
- Dinnyik, M.A. et al. szerk., (1959). *A filozófia története I*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Dixit, J.N., (2003). *India's Foreign Policy 1947-2003*. New Delhi: Picus Books.
- Duka, T., (1885a). *Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös*. London: Trübner's Oriental Series.
- Duka, T., (1885b). *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Eurázsia Szemle 2022. 2 (3)*.
- From Hungary to New Delhi. The Story of Mrs. Helen Messinger. (1960). *Indian Hotelier and Caterier, July 14*.
- Gaboda P., (1995). Kőrösi Csoma Sándor egyetlen hiteles portréjának története. *Keletkutatás 1995 (1)*, 5–21.
- Gáthy V., (1970). *Gandhi*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gáthy V., (1974). *Mit kell tudni az Indiai Szubkontinensről?* Budapest: Kossuth Kiadó.
- Gáthy V., (1989). *Nehru*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gáthy V., (2017). *India. A múltból a jövő felé*, Pázmány Nemzetközi Tanulmányok 9. Budapest: Typotex Kiadó.
- Germanus Gy., (1933). A mai India. *Budapesti Szemle 229. (667)*, 274–299.
- Germanus Gy., (1966). Indiában. In: *Kelet fényei felé*. Budapest: Táncsics, 109–204. Újabb kiadása: Budapest: Palatinus Kiadó, 2003, 89–165.
- Geszty J., (1937). *Rejtelmes Kelet. Egy magyar leány utazása Indiában, Sziámban, Jáva szigetén, Kínában, Japánban, Koreában, Mancsukóban*. Budapest: Singer és Wolfner.
- Gilbert, M., (2002). *Letters to Auntie Fori. The 5,000 Year History of the Jewish People and Their Faith*. New York: Shoken Books.
- Gillmingné, Fischer H., (1881). *Notizen unserer Reise um die Welt in den Jahren 1875—1877. (Nevét csak az ajánlásnál említi.)* Budapest.
- Gömöryné, Maróthy M., ford., (1924). *Bhagavad Gita. Az Isteni Ének*. Budapest: Légrédy.

- Greskovits E., szerk., (2008a). *Tehén a barikádon. Indiai elbeszélések*. Csíkszereda: Pallas Akadémia.
- Greskovits E., (2008b). *Huszadik századi indiai novellák. Modern Dekameron*. Budapest: Noran.
- Gulyás Cs. és Szilágyi Zs. szerk., (2021). *Kultúrdiplomácia Ázsiában*. Summa Ethnographica 4. Budapest: L'Harmattan.
- Győrffy E., (1886a). Messze keletről. *Magyar Háziaszony* 5 (15–16), Munka után. A „Magyar Háziaszony szépirodalmi melléklete 1-2.
- Győrffy, E. (1886b). Indiai fürdőlevélféle. *Magyar Háziaszony* 5 (26–27), Munka után. A „Magyar Háziaszony szépirodalmi melléklete 1.
- Gyürki L., (2021). „A magyar Teréz anya”. *Ódor Teréz nővér élete levelekben és képekben 1921–2008*. Körmend – Horvátnádálja: magánkiadás.
- Hajnóczy R. G., (1943). *Bengáli tűz*. Budapest: Singer és Wolfner.
- Honigberger, J. M., (1852). *Thirty-Five Years in the East: Adventures, Discoveries, Experiments, and Historical Sketches, Relating to the Punjab and Cashmere; In Connection With Medicine, Botany, Pharmacy, & Culture. I–II*. London: H. Bailliere. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.139732>
- Husztai Gy., (1548). *Georgii Huz peregrinatio Hierosolimitana, 1548. november 10*. Wien: Hofbibliothek.
- Husztai Gy., (1566). *Descriptio peregrinationis Georgii Huszti*. Vatikáni Múzeum.
- Husztai Gy., (1881). *Descriptio peregrinationis Georgii Huszti*. Vatican Library, Rome. Publ. by P. Matkovic. Zagreb: Starina, XIII.
- Joshi, N., szerk., (2000). *India and Hungary: Perspectives on the Changing World Order*. New Delhi: Samskriti.
- Kálidásza, (1961). *Válogatott művei*. Ford. Rab, Zs., Schmidt, J., Szabó, L., Tellér, Gy., Vekerdi, J. és Weöres, S. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Kalmár Gy., (1971). *India. Nyugalom és nyugtalanság*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Kégi S., ford., (1910). *Bhagavad-Gita, Értekezések a nyelv és a széptudományok köréből XXI. köt. 5. sz.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Kelényi B., (1988). Schwaiger Imre a connoisseur: Egy családregény fejezete a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum történetéből. *Művészettörténeti Értesítő* 47 (1–2), 53–65.
- Kelényi B., (2020). Egy magyar nábob Indiában, avagy a hagyományos indiai kézműipar újjáélesztése. *Keletkutatás* 2020 (2), 85–104.
- Keserü K., (1992). Indian Influence in Hungarian Architecture. In: Nyusztay, L., szerk. *Hungarian Scholars on India and Indology*. New Delhi: HICC, 57–67. <https://doi.org/10.1515/ijsl.1992.98.67>
- Keserü K., (2007). *Amrita Sher-Gil*. Budapest: Kelet.
- Kormos Zs., (1977). *Asszonysorsok Indiában*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kovács Zs., szerk., (2003). *Kazinczy-kódex 1526–1541, Régi Magyar Kódexek 28*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Köves M., (2010a). A magyar irodalom recepciója Indiában. *A Híd* 74 (1), 91–106.
- Köves M., (2010b). Hungarológia Indiában: Magyar nyelv és kultúra a Delhi Egyetemen. *THL 2. A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata* 1–2, 24–35.
- Kubassek J., (1993). *Magyar utazók Ázsiában*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kubassek J., (1994). *Magyar expedíciók Ázsiában*. Budapest: Tankönyvkiadó.

- Kubassek J., (1999). *A Himalája magyar remetéje. Kőrösi Csoma Sándor életútja*. Budapest: Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó Kft.
- Lázár, I., (1993). Aurél Stein's Contacts with Hungarian Scholarship. *Hungarian Information and Cultural Centre Yearbook 1992-93*, 29–36.
- Lázár I., (1999). Kőrösi Csoma Sándor emléke Indiában. In: Gazda J., szerk. *Kőrösi Csoma Sándor és tudományos műhelyeink*. Kovászna: Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 228–236.
- Lázár I., (2006). Festőecsettel a világ körül. Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet utazásai. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 15, 39–52.
- Lázár, I., szerk., (2018a). India – az ébredő nagyhatalom. *Fókuszban* 2018 (4).
- Lázár I., (2018b). India felsőoktatási rendszere, magyar-indiai oktatási kapcsolatok. India – az ébredő nagyhatalom. *Fókuszban* 2018 (4), 200–205.
- Lázár I., (2022). *Szerelmem, India. Brunner Erzsébet festőművész csodálatos élete*. Budapest: Medicina.
- Lázár, I., szerk., (2008a). *Magyar Masala. Hungarian Culture in Focus, New Delhi, Bangalore, Chennai, Chandigarh, Pune, January 16 – February 26, 2008*. New Delhi: HICC.
- Lázár, I., szerk., (2008b). *30 Years of HICC in Focus. Hungarian Cultural Festivals in Kerala, Chandigarh and New Delhi, October-November 2008*. New Delhi: HICC.
- Lázár, I., szerk., (2008c). *Hungarian Explorers and Travellers in India*. New Delhi: HICC – Hungarian Geographical Museum – Himalayan Research and Cultural Foundation.
- Lázár, I., szerk., (2008d). *Journey Through 30 Years. Hungarian Information and Cultural Centre New Delhi 1978-2008*. New Delhi: HICC.
- Lázár, I., szerk., (2011). *Hungarian Rhapsody. Hungarian Cultural Festival in India in Memoriam Ferenc Liszt, New Delhi, Bangalore, Goa, Mumbai and Pune, January-June 2011*. New Delhi: HICC.
- Le Calloc'h, B., (1986). Egy feledésbe merült magyar-francia földrajztudós: Ujfalvy Károly. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 2, 9–13.
- Ligeti V., (1966). *Siva árnyékában, Világjárók* 50. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Ligeti V., (1969). *A Gangesz partján, Világjárók* 66. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Ligeti V., (1977). *Indiai arcképek, Világjárók* 114. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Mády Z., (1963). Schmidt József (Halálának 30. évfordulójára). *Antik Tanulmányok* 10, 131–153.
- Mády Z., (1964). Schmidt József (Halálának 30. évfordulójára). *Antik Tanulmányok* 11, 157–188.
- Major I., szerk., (1978). *A tamil irodalom kistükre*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Major I., szerk., (1983). *Ármin Vámbéry (Selected Papers by Hungarian Scholars)*. New Delhi: HICC.
- Márki S., (1889). Magyar nők utazásai. *Földrajzi Közlemények* 3, 89–157.
- Mocsáry Béláné, Fáy M., (1899). *India és Ceylon, Uti jegyzetek*. Budapest: Nagel.
- Modern Geográfia* 2022. 17 (2).
- Molnár I., ford., (1959). *Nárájana: Hasznos tanítások a Hitópadésa meséiből. Tanmesegyűjtemény*. A verseket ford. Nagy L., bevez. Tóth E. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Négyesi M., szerk., (1998). *Tea a Tádzs Mahalban. Mai indiai elbeszélők*. Budapest: Argumentum Kiadó.

- Négyesi M., (2013). Indiai stúdiók Magyarországon az Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszéken. In: Szilágyi Zs., szerk. *Indo-Hungarian Ties. A Journey in Time*. Budapest: Embassy of India, 117–129.
- Nehru, B. K., (1997). *Nice Guys Finish Second*. New Delhi: Viking.
- Néhrú, J., (1956). Önéletrajz. Ford. Gábor J., Auer K. Budapest: Szikra.
- Nemeskürty I., szerk., (1976). *Ponciánus császár históriája. Miképpen az ő fiának, Diocleciánusnak hét bölcs és tudós mestereket fogada, kik azt tanítanak az hét és nemes tudományokra*. Budapest: Magyar Helikon.
- Németh A., Ehrenhard S., (2018). Az életreform múltja és jelene. Elvágódás az érzelmi ridegség elidegenedett világából – új irányok és helyszínek, világnézeti koncepciók, társadalmi hatások In: Németh A., Ehrenhard S. szerk. *Rejtett történetek. Az életreform-mozgalmak és a művészetek*. Budapest: Műcsarnok, 19–69.
- Németh L., (2018). *Gandhi Ki Mrityu*. Ford. Girdhar R., Köves M. New Delhi: Rajkamal Prakashan.
- Puskás I., (1984). *Istenek tánca. Rövid áttekintés az indiai vallásokról*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Puskás I., (1991). *India bibliográfia – India Bibliography*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Puskás I., (2000). *Lélek a körforgásban: a hinduizmus születése*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Rahmán, M. A., (2006). *Magyarország 1956–1959. Egy indiai diplomata emlékei*. Budapest: Hamvas Intézet.
- Ráná, K. S., (2006). *Inside Diplomacy*. New Delhi: Manas Publications.
- Ráthí, G., (2008). *Literary Contacts between India and Hungary*. Az *Indo-Hungarian Cultural Relations* című szemináriumon tartott előadás. New Delhi: HICC, November 21-22.
- Reményi F., (1897). Emlékek Kelet-Indiából. *Vasárnapi Újság* 44 (5–7, 9), 66–67, 82–87, 98–102, 130–131.
- Rozsnyai D., (1926). *Horologium Turcicum*, Régi magyar könyvtár, 38. Kiad. Dézsi L. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Said, E. W., (1978). *Orientalism*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd. (Magyar kiadása: *Orientalizmus*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2000.)
- Schmidt J., ford., (1922). *A király és a bajadér. Málaviká és Agnimitra*. Gyoma: Kner.
- Schmidt J., (1923a). *A szanszkrit irodalom története*. Budapest: Athenaeum.
- Schmidt J., (1923b). *Az ind filozófia*. Budapest: Genius.
- Schmidt J., ford., (1924). *Pancsatantra*. Gyoma: Kner.
- Schmidt J., ford., (1925). *Súdraka: Az agyagkocsika*. Gyoma: Kner.
- Schmidt J., ford., (1959). *Pancsatantra, azaz Ötös Könyv. Bevez. és jegyzetek*: Harmatta J. Budapest: Helikon.
- Schuller, Gy. (1696–1699). *Journal oder Reisebeschreibung durch die nordische, atlantische, äthiopische, meridionalische und indianische See, nach Ostindien, gehalten und verricht von Georgio Schuler Cibir. Transil. ab anno 1696 usque 1699*. Kis 4rét 70 lap. (Az eredeti kézirat Hannenheim Károly cz. törvényszéki ülnök birtokában volt.)
- Singh, S. K., szerk., (2009). *Post 9/11 Indian Foreign Policy. Challenges and Opportunities*. New Delhi: Pentagon Press.
- Szinnyei J., (1891–1914). *Magyar írók élete és munkái 1–14. Hornyánszky Viktor akadémiai könyv-kereskedése*.

- Tagór, R., (1961a). *Az utolsó vásár*. Ford. Kopácsy M. Budapest: Móra Könyvkiadó.
- Tagór, R., (1961b). *A boldogság ígérete*. Ford. Karig S. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Téchy O., (1986). *Buddha*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Tellér Gy., ford., (1960). *Kálidásza: A felhőhírnök (Méghadúta)*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Terebess Ázsia E-tár. [Hozzáférés: 2023. 01. 31.] <https://terebess.hu/keletkult-info/tagorevers.html>
- Tóth M., szerk., (2006). *India és a magyar forradalom 1956. Dokumentumok az Indiai Köztársaság Külügyminisztériumának archívumából*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Tömöry E., (1968). *Introduction to the History of Fine Arts in India and the West*. Madras: Orient Longman.
- Tömöry E., (1982). *A History of Fine Arts in India and the West*. Madras: Orient Longman.
- Vajda P., (1835). Vajkoontala. (Elbeszélés.) In: *Aurora. Hazai Almanach*. 217–242.
- Vajda P., (1837). Manahor, a rabszolga. (Hindosztáni elbeszélés). In: *Emlény* (zsebkönyv). 217–242.
- Verseghy F., (1790–91). *A világnak közönséges története I–II*. I. köt. A régi nemzetek. II. köt. A görögök. Írta francia nyelven abbas Millot. Pest és Buda.
- [Verseghy F.], (1808). *Gróf Kaczai-falvi László, avvagy a természetes ember. Egy igen mulatságos tanuságokkal bővelkedő történet*. A Magyar Aglájának szerzője által. Pest (névtelenül).
- [Verseghy F.], (1810–11). *Az emberi nemzetnek történetei, mellyeket a' Magyar nemességnek hasznos multságára összeszedett egy Emberszerető Hazafi I–III*. Pest és Buda (névtelenül).
- Vígh B., (1972). *Jóga és tudomány*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Vígh B., (1980). *A jóga és az idegrendszer*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Wilhelm Z., (2018). Indiai mozaik. *India – az ébredő nagyhatalom*. Fókuszban 2018 (4), 20–24.
- Wojtilla Gy., (1981a). *Hungarians in Maharaja Ranjit Singh's Court*. New Delhi: HICC.
- Wojtilla Gy., (1981b). *Amrita Sher-Gil and Hungary*. New Delhi: Allied Publishers.
- Wojtilla Gy., (1983). *Rabindranath Tagore in Hungary*. New Delhi: HICC.
- Wojtilla Gy., (1988). *A mesés India*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Wojtilla Gy., (1998). *A mesés India*. 2. kiadás. Budapest: Édesvíz Kiadó.
- Wojtilla Gy., (1991). Tagore balatonfüredi írása. In: Várhegyi M., Köszegi L., szerk. *Tagore: Szentjánosbogarak*. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 189–194.
- Zoltán J., Csehi A., ford., (1783). *Bidpai és Lokman' indiai históriái és költött beszédei. Mellyek Török Auctorból, Ali Tchelebi-Ben Salehből, Galland Uram által Frantzia nyelvre, Most' pedig Magyar' nyelvre fordítattak. Kolosváratt, Nyomt. A' Reform. Kollegium Betűivel, Kaprontzai Ádám által*.
- Yesudian, S., (Jészudijan, Sz.) (1941). *Sport és jóga. Ősi hindu testgyakorlatok és lélekzesszabályozás európaiak számára*. Ford. Balogh B. Budapest: Stádium.